

6596

11.11.14

к/б

51
к83

М. Л. КРОПІВНИЦЬКИЙ

ГЛИТАЙ АБО Ж ПАВУК

ДРАМА В 4 ДІЯХ І 5 ОДМІНАХ

4 НОЯ 1941

6596

БІБЛІОТЕКА
СОНЯЧНА 10
Університетський Інститут
№ ~~723~~

С. Д. В.
Державне видавництво
1957 р.
3/1/60

1р.50+32к.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО „МИСТЕЦТВО“

1987 к

НБ ПНУС

6596

Редактор *Гр. Портнов*
Художньо-техн. редактор
М. Дмитрієвська
Техкер *Є. Шубін*
Коректор *М. Степняк*
Обкладинка худ. *Л. Засенко*

М. Л. Кронивницький

ДІВІ ЛЮДИ:

ЙОСИП СТЕПАНОВИЧ БИЧОК, багатий чоловік літ під 60.
МАРТИН ХАНДОЛЯ, багатий селянин, літ 40, навпісля
злидень.

ВУСТЯ, жінка Мартинова, літ 35.

СТЕХА, підстаркувата молодиця.

ОЛЕНА, її дочка.

АНДРІЙ КУГУТ, чоловік Оленин.

ХРИСТЯ, дівчина, подруга Оленина.

ІВАН ПАВЛОВИЧ, заїжджий міщанин.

ШИНКАР.

ЗВІРЩИК.

КІНДРАТ, хлопець, наймит Бичків.

1

2 } чоловіки.

3

1 }
2 } молодиці.

ДІВЧИНКА, літ 8.

ХЛОПЧИК, літ 4.

ГРУДНЕ ДИТЯ.

Парубки, дівчата й селяни.

Між 1 і 2 дією проходить рік і 9 днів.

Між 2 і 3 — кілька годин.

Між 3 і 4 — проходить 3 дні.

Діється на Херсонщині.

ДІЯ ПЕРША

Вулиця на селі. Вправоруч домок з дерев'яним дахом і ганочком, вліворуч шинок з табличкою: „роспывочно і на вынос“, далі хати, токи, клуні, городи, садки, криниці з журавлями, ледве мріють вглибині вітраки

Ява I

Бичок і Мартин (стоять біля ганку)

Мартин (*під чаркою*). Йосипе Степановичу! Слухайте сюди, я ж кажу: не дає шинкар Мартинові набір, не дає!.. Не треба. Мартин питиме на готові... Ого-го... Поздоров, боже, Йосипа Степановича, то й гроші повсякчас знайдуться.—Чи так?

Бичок. А хто ж, милостивий государю мій, окрім мене, усіх вас рятує й визволяє з усякої оказії?

Мартин. Ви, спасибі вам. І багато людей повік вам будуть вдячні за вашу прихильність. Хоч деякі люди й кажуть: „не вір, мовляв, Йосипові, бо він тебе втопе!..“

Бичок. Які ж то люди?

Мартин. Та хіба ж кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що кажуть, то так воно і є.

Бичок. Не люди то, а недолюдки! Бач, вже їм життя моє по-божому та моє чесне поводження з людьми завадило гірш болячки, через те й пашекують...

Мартин. А так, так... За для того, мовляв, і язик у роті, щоб він теменькав.

Бичок. Ото, государю мій, заздрість тими людьми орудує і примушує їх лихословити на кожного чесного чоловіка... (Зітхає). Я ж кажу, що інший би чоловік, учувши про себе таку лиху славу, сказав би: „не варт після цього робити добре людям, хай їм враг!“ Он що інший сказав би.

Мартин. Ну да, ну да!

Бичок. А я цього нікому не скажу, я ніколи не зверну з того шляху, на який напутив мене сам господь і яким належить іти кожному богобоязному чоловікові. Я ніколи не перестану помагати кожному бідоласі, як і дперва допомагав, і кожного визволятиму з оказії й навчатиму на все, як найкраще...

Мартин (зітхає). Спасена ви душа!..

Бичок. Нехай мене замість дяки кленуть, нехай навіть плюють мені межі очі, а я з свого шляху не зверну...

Мартин. Спасена ви душа!.. Ну, й голова ж у вас!.. Не даром вже й старшина каже про вас: „у тій голові розуму, мов два клало, а третій топтав!“ Слухайте сюди, що я вам казатиму: нехай що хочуть базикають, а я плюю на те пащекування, ніхто мені не заб'є баки... А вже, коли Мартин плює, то й ви плюйте на них!..

Бичок. Не плюю, милостивий государю мій! Бо я пам'ятаю, повсякчас пам'ятаю, що господь милосердний усіх нас судитиме.

Мартин. Кажуть, що ви мене й горілку навчили пити... Це знов брехня! Я сам навчився... Що я перш не пив, так що ж?.. Не пив, бо я не тямив, який у горілці смак... а правда?

Бичок. Це б не правда!.. Горілка ласий напиток, а, крім того, він звеселя дух і надає одваги чоловікові і смілості!..

Мартин. Ого-го, ще й як надає!.. Та я, як нап'юсь, тоді бери у мене все, що хоч бери, усе продам без торгу... Зразу руки перебив і шабаш!.. Навіть і самого себе продам! Одначе, прощайте, куме, бо насухо не стоїть з вами розмовлять!.. (Іде).

Бичок. Пам'ятай же, государю мій, що тепера ти винен мені вже півтора ста без двох...

Мартин. Як? Аж півтора ста?! Ого-го! Е, ні, — стривай! Я зараз перелічу... Після різдва я взяв у вас сорок? Ач, дума, що я не пам'ятаю!.. Так, сорок! Після літнього Миколи—ще сорок? А що, ти думав, що я забув?.. Ще сорок! Тепера—знов тринадцять?.. Та й годі ж?.. (бурмоче, лічучи на пальцях). Тринадцять, сорок, та ще сорок, та ще й тринадцять...

Бичок. Ну, та приклади ще процента?

Мартин. Процента? Он що! Так ти ж так і кажи... Хіба як процент прикладеш, то воно ніби й так виходить... Ой, ні, не так! Отут на проценті якась плутанина!.. Але й процентик напук: півтора ста без двох?.. Фю-фю-фю!.. Дерете ви, вибачайте у цім слові, як з рідного батька!..

Бичок. Дивно мені слухати такі речі та ще й від кого? Здається, що ти й не дурень на світі, та й усе село тебе має за чоловіка з не абиякою головою!.. Розсуди ж, будь ласка, тільки не полілуйся, а розсуди гарненько, що процент на гроші усе одно, що приплід, або ж урожай!..

Мартин. Та воно, як по совісті, то правда. Але ж, з одного боку, воно показує ніби й так, а з другого—інше обличчя!.. Бачте, як по совісті, так у грошах не бува ні падежу, ні неврожаю, а все тільки приплід!.. Не даром в пісні про грошовитого співається, що каже: „не потіє, не хворіє, карбованці ліче та всім дулі тиче!..“

Бичок. „Дулі тиче?“ Може інший і тиче, тільки не я. А ти спитай мене, скільки моїх грошей попропадало по людях; мало я їх роздав на вічне оддання?.. Правда, що кожен знає, як ось і ти, що у мене таке вже чудне серце, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку останню з себе здійняти, та йому віддати... Оця то позика на вічне віддання і є той падіж та неврожай!..

Мартин. Ач, як ловко вимадикував! І я ж кажу, що воно трохи ніби й на правду скидається, але ж...

Бичок. Ну, ти вже почав таке плескати, що й купи не держиться!..

Мартин (*цмокає губами*). Ов-ва! Понімаєте!.. Які бо ви палкі, куме... вже й розгнівались?.. Гей, кумцю, кумцю!..

Бичок. Ну, ну, лічи вже швидше, скільки потвоєму ти мені винен, бо мені ніколи тут з тобою.

Мартин. Не піклуйтеся, це вже турбація не вашої парахвії—он що! Ви собі думаєте: „кум мій тепер п'яний, а до того ще й дурний, аж крутиться, то й не потрапе тепер полічити?“ Ов-ва!.. Не велика сума, лічили ми й не такі копитали!.. (*Бурмоче*). Сорочка, та ще сорочка! (*Б'є себе по лобі*). Ось тут у мене ціла книга! А ще й до того, дякуючи вам, трохи грамотний, хоч мало дрюкований!.. Е, куме, не знаєте ви цієї голови, вона у мене над усі книжки в світі!.. (*знов бурмоче*). Сорочка, та ще сорочка, та ще й тринадцять!.. Тепер процента... Сюди он скільки, а туди стільки... Та візьми знов приплід та врожай... Ежелі... Полагається, щоб по совісті. (*Дивиться вгору і довшо шепоче*). Так! До копійки, до денежки так!.. А скільки ж пак?

Бичок. Сказав же, що півтора ста без двох...

Мартин (*сміється*). Так і в мене як раз виходить—півтора ста без двох... Ну, скажи на милість

божу: именно півтора ста без двох, як чорне на білому!.. Заплатимо! Ого-го... Мартина ще й, у три тисячі не вбереш!.. Слава господеві, є волики, є й коров'ята й овечата, і хліба мало не повен тік!.. О, та й допечу ж я бісовому шинкареві!.. Вже не дає мені набір!.. Не даєш, матері твоїй з хвостом!.. Осьдечки гроші, питиму на готові!.. А скажіть, кумцю любезний, чи то вже не ваші штуки...

Бичок. Які ще там штуки?

Мартин. Щоб шинкар не давав мені набір.

Бичок. Бозна що ви вигадуете!.. Слухай, куме, як пак по батюшці тебе величати—все забуваю!

Мартин (*зітхнув*). Забуваєте?.. Гм... дивно! Не величайте мене ніяк, то краще буде! Ой, бачу я, що вже вам Мартин обрид та остогид?.. Плювать мені за це на вас. Ось що! Проп'ю оці гроші і шабаш!.. Амінь!.. Бігатимете знов за Мартином, як чорт за грішною душею. А чи давно мене мало в руки не цілували і Радивоновичом величали, а це вже й забули? Ловко!..

Бичок (*ласкаво*). Та що на вас, куме, сьогодні напало?

Мартин (*відвертається*). Не говоріть до мене ані слова!..

Бичок. Вже і пошуткувати з вами не можна? Слушайте, куме, Радивоновичу, государю мій...

Мартин (*сердито*). Ну?

Бичок. Поверніть бо ваше лице до мене.

Мартин (*повертається і вже каже м'якше*). Ну?

Бичок. Візьміть, будьте ласка, ще два карбованці та й нехай вже полові воли будуть моїми... Беріть, добру ціну даю!..

Мартин. Ви це знов якої ж? Тієї, що вчора і позавчора? Ось же слухайте сюди. Вас ще ніхто сьогодні у вічі не лаяв, ніхто? Отже я, як не по-

боюсь гріха, хоч ви мені й кум, а вилаю!.. Щоб я полових волів продав за півтора?.. Ви знаєте, які то воли: зо дна моря винесуть!.. (Іде до шинку). Гей, збирайсь, голото, Мартин гуляє! (Співає).

Дай горілки, шинкарю, дай,
Ти ж, музико, хутко грай,
Я музиці поклонюся,
Бо вже далі не попхнуся.

(Кричить). Гей, шинкарю, станови відро горілки, станови два разом, матері твоїй з хвостом!.. Ого-го, у Мартина ще буде на що пити; ще буде та й буде! (Пішов у шинок).

Бичок (чукає в подвір'я). Гей, хлопче, Кіндрате! Чи ти там на подвір'ї?

Ява II

Кіндрат і Бичок

Бичок. Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв?

Кіндрат. Бо таки крім гливкого хліба нічого не їв.

Бичок. А що я тебе ~~пундиром~~ годуватиму та ласощами?

Кіндрат. Такий хліб, що й собака подавиться!

Бичок. Не базікай! Піди зараз на село, та поклич мерщій до шинку Панаса Горбатого та Свирида Куцого: скажи їм, що Мартин гуляє і їх запрошує на могорич, чуєш? Піди, піди хутенько, а я вже дам тобі бублика.

Кіндрат. Еге, скільки вже разів казали: „дам бублика“ та й ні разу не дали!

Бичок. А брешеш, хлопчійсько! А як ти говорив, не дав я тобі аж два бублики?

Кіндрат. Еге-ге! То коли ж це було?

Бичок. Ну, сьогодні вже дам, тільки збігай мерщій... (Кіндрат побі). Щось Олена сьогодні і ні разу по воду не ходила. Чи не занедужала? Може прогавив я її? Тільки ж либонь дивився я в обидва ока... І дівкою муляла Олена мені очі, а як вийшла заміж, то немов руками вхопила мене за серце... Тільки про неї одну і думаю... Ох, як серце стрепенулось! (Дивиться). Ні, це зовсім не вона.

Яві III

Бичок і Вустя

Вустя. Це ви знов позичили Мартинові гроші?

Бичок. А хіба у мене звіряче серце? Чоловік просить, то я й мушу зарятувати!

Вустя. Добрий порятунок! І це ж вам не гріх спокуювати чоловіка, та ще й кума?

Бичок. Хоч ти, государине моя, і кума мені, а як все село має тебе за людину з щербатим розумом, то й у мене нема охоти розмовляти з пришелепуватою. (Хоче йти в домок).

Вустя. Вже я й пришелепувата?.. А чи давно була: „і кумушка, і голубочка!..“ Хто ж мене й ославив придуркуватою, як не ви?

Бичок. Верни вже все лихо на мене!..

Вустя. А була б певно розумною, якби звірилась на ваше лебезування?.. Як підсинались до мене та горнулись, то белькотали: що я й красуня, що й серце ваше запалила,—тоді я теж була пришелепуватою?..

Бичок. Я щось не збагну, про що ти верзеш?..

Вустя. Верзу?.. Треба б було тоді, як ви вскочили за мною у комору, та почали чорт-зна що плести, гукнути на чоловіка, та при ньому надавати

ляпасів, щоб аж морда спухла, о тоді б не звеличали мене придуркуватою...

Бичок. Нічого я такого не пам'ятаю...

Вустя. Стида у вас нема!.. Коли б не сором, гукнула б на все село: гляньте, люди добрі, на оцього спасельника... Тьфу, мерзото!.. *(Пшла в шинок)*.

Бичок. Ач, яка!.. Тихоня-тихоня, а як придивишся, так в ній ціла купа чортів... *(Оглядається)*. Гаразд, що вона не пащекувата, а друга ославила б... А полові воли Мартинові добрі, заплющивши очі, сто вісімдесят дадуть... Хіба накинути рублів з п'ять?.. Мабуть прийдеться, доки Мартин до розуму не дійшов...

Ява IV

Стеха і Бичок

Стеха *(йдучи вулицею, голосить)*. Ох, матінко, цінують, цінують! Одна-одним корівка зостанеться!.. ~~Чим же я додержуватиму дитвору дрібненьку?..~~

Бичок *(прислухається)*. Хто це? Оленчина мати!.. *(Йде їй назустріч)*. Государине моя, чого це ти так голосиш? Що там за притичина трапилась?

Стеха. Ох, горенько ж та лишенько тяжке; теличку, та ще й первісточку, цінують. На весну сподівалась діждатись корівки... За наділ цінують... А з яких достатків я платитиму?.. Адже ж ви знаєте, що у мене ані стеблини ~~не~~ вродило... ~~Посипалося~~ лишенько на мене, бідну удову, як на ту чайку, що вивела діток на роздоріжжі..

Бичок. Сором тобі, государине моя, так бідкатись! Чи не я ж колись піклувався об тобі, чи не я ж щоразу визволяв тебе з усякої оказії?.. Правда,

що я тепер вже не вхожий до твоєї господи, вже більш року не знаю, як і двері відчиняються в твоїй хаті, то й не знаю, як там і що... Бо зять твій став щось до мене не таким, як перш, щось бісом вже на мене дивиться... (Зітхає). Бог з ним! Був я вам, як рідний, а тепер гірш чужого. Охо-хо-хо!.. І скортіло твоїй дочці йти за молодого, от тепер і цяцькайся, і бідкайся!.. (Оілянувся, і тихо балакає). А казав тобі, скільки разів казав: віддай мені свою Оленку, нехай у мене хазяйкою буде, господинею, бач, не послухала?..

Стеха. І що ж би то я була за мати, щоб пхала свою дитину на поталу, та на поквол людям, ~~на гаум усьому хрещеному мирові?~~

Бичок. Не гомони бо так дуже, часом почують.

Стеха. Та чи такої ж доленьки я своїй дитині бажала? Я ж її пестила, як паночку, як квіточку... Ви ж певно знаєте, певно, чули від людей, що вона ж у мене та й не простого роду. Хоч воно, мовляв, і через гріх знайшлося, а все ж таки паненя. Ох, та не так склалось, як гадалось...

Бичок. Государине моя, не то шлюб, що піп звінча, а то, — що бог благословить!..

Стеха. Щоб я свою дитину та ще й сама на гріх підвела?.. Борони боже!..

Бичок. Все те дурниця, що ти говориш! Хіба мало людей живе так... А придивись, як вони живуть — далеко краще, ніж вінчані. Та от що я тобі скажу, — хоч би про жінку станового: адже вона йому не вінчана, а подивись, як вона панує, краще другої пані! І всі її почитують і шанують!..

Стеха. Дуже?! Зазнала і я тієї шаноби та почитування, ~~азнала так, що й досі вадить!..~~ Доки до любові, доти й в шанобі, а як остогидліє, — тоді йди, голубко, куди очі дивляться, та ховайся з своїм

соромом від людей! А люди, добродію, вороги! Привітають таким прізвисьмом, що й повік його не збудешся... (Оглянулася). Я ж вам розказувала, що як ще я була дівкою... Довелось мені дізнати почитування... Іноді доходило до того, що хоч візьми та вкоротай собі віку, або йди за першого ледащицю, чи п'янюгу, щоб мати хоч якунебудь заступу! І мусила піти за чорт-зна кого, мов у воду шубовстнула! І вже що довелось терпіти наодици від чоловіка, про те знали боки та печінки; зате при людях була заміжною і хазяйкою... Хвалити бога, як не як, а пережила те лихо, бодай воно на мені і окошилось...

Бичок. Плювать на те пащекування...

Стеха. Звісно, — вам плювать, а нам відбувать...

Бичок. Мало чого люди не плещуть язиком, сказано: „язик без кісток...“

Стеха (починає знову хлипати). Ой, хто ж мене порадить, хто ж мене порятує в моїй тяжкій пригодоньці?..

Бичок. І є кому порятувати, е! Слухай, стара! Щоб ти вже запевне знала мою добрість і мою прихильність до чужого горя, і щоб твій і зять упевнився, що я завжди радий допомагати у нужді, то мушу на цей раз порятувати тебе. Наперед кажу, що запевне знаю, що може ти цих грошей і повік мені не віддаси, але як той казав: де вже наше не пропадало?.. (Усміхається). Ти думаєш, що я не чув, як ти вже не раз перед людьми мене лихословила, скаржилась на мене?.. Чув, бо в мене скрізь є вуха. І не сором тобі!

Стеха. Та це ж якийсь ворог таке сплів!

Бичок. Нехай і ворог.. Так допомогти, га? Мушу й на цей раз визволити тебе з okazji, мушу... І вже не за для тебе це роблю, а шукаючи душі

своїй спасенія... За для бога це роблю. А друге те, що чесна є ти людина, Стехо, через те я тебе почитую і зневагу твою до мене забуваю...

Стеха (*хапає його за руку й цілує*). Ох, батечку ж мій, я вже й не знатиму, як за вас бога молити!..

Бичок. От за ці слова велике тобі спасибі! Молись за грішну мою душу, чесная вдово!.. Ох, грішні ми, грішні.. Ходімо до горниці, я дам тобі грошенят. (*Пішли*).

Ява V

О л е н а

О л е н а (*виходить за лаштунків збентежена*). Куди ж це мати пішли? (*Гукає*). Мамо, мамо!.. Певно до глитая пішли... Вже збірщики поцінували телицю, ось-ось і до скрині доберуться, либонь і одержать хочуть цінувати... (*Задумується*). Чи давно ж була тая годинонька, що тільки і думок мені було, щоб побачити милого, почути його любую розмову, пригорнутись до його серця!.. А вже воно ніби у сні мені ввижається; вже мій рай пахучий заростає терном колючим; вже безпечно та світле щастя, мов пташечкою пролинуло, мов вихрем пронеслося... Тільки іноді ніби ще замиготить перед очима весела згадка про те щастя і піддуре на мить хворе серце, а через хвилину знов у душу заповза сумна думка і завітчує її отрутою-зіллям. Невсипуче щоденне бідкування з'являється в душі незгоєю болячкою і придавлює її, мов скибою важкою. Тяжко жити у світі з щирим коханням! Нащо одним людям в грудях чуле серце? Чи не легше б' було жити без почуття, бідкатись з холодним серцем?.. (*Закрила рукою очі*):

Ява VI

Бичок, Стеха й Олена

Стеха (вже під чаркою на порозі). Воно, правда, добродію, що краще, як хата добре вкрита, а свита гарно зшита. Ну, та вже коли хвортуна плаче...

Бичок (побачив Олену). Здоровенька була, Олено Юхимівно!.. (Сміється). Загордувала, що вже й не вітається зо мною?

Олена. Чому ж не привітатись? (Уклоняється). Та й чим би я мала гордувати... Мамо, йдїть мерщій додому, бо там вже й до скрині добираються...

Стеха. А дулі їм з маком!.. Осьдечки гроші. (Показує гроші). ~~І теличка - первісточка буде у хлівці, і одешинка у скринці...~~ Зась їм, та дулі з маком!..

Ох, дитино моя любо, дитино моя паняночко, краще б мені було бачити тебе з нелюбом у розкошах та у добрі, ніж з милим та в нужді. Прощайте, Йосипе Степановичу! Пошли вам, господи, щастя й віку, і куди тільки думка ваша сядне, щоб усе так сталося, як забажається... (Пішла).

Ява VII

Бичок і Олена

Бичок. Але ти ще краща стала, як дівкою була!

Олена. То нехай воно при мені зостанеться.

Бичок. Чого ж ти так скоса на мене поглядаєш, мов би ягнятко на вовка?.. (Усміхається). Хіба у мене такий страшний погляд?

Олена. Ні, погляд у вас лисячий та вовча думка...

Бичок. Ай-ай-ай!.. А рученятка які стали чорні...

Олена. Он у вас і білі руки, а душа...

Бичок. Живе тобою, тобою дише!..

Олена. Чи вам же пристало балакати про кохання?.. Від вас вже землею смердить!

Бичок. (сміється). Не сердься, моя квіточко! (Хоче її обняти). Золото, не молодичка!—

Олена. Ну, ні, рукам волі не давайте! Ач які!.. Перед людьми вдаєте з себе святого та божого, а наодинці—бісові рідня!..

Бичок. Нащо ж господь і дає красу, як не на те, щоб на неї задивлялись!

Олена. Та хоч би й так, то не вам вже про кохання казати.

Бичок. Чому ж то так?.. А я все таки кажу, що люблю тебе, як дочку, як...

Олена. Знаю я вас!

Бичок (зітхнув). Ти все ж таки не ймеш віри мені, що я добрий чоловік?

Олена. Добрий!.. Як спите, то їсти не просите!

Бичок. Усе шуткуєш та жартуєш? І дай, боже, мовляв, шуткувати, аби не сумувати... (Зітхав). Боже милий! Усім людям я люб'язний, тільки тобі, моя горличко, моя квіточко... Чого ж знову шпигаєш мене гострим поглядом? Вір, не вір мені, а я скажу напрямки, що один твій ласкавий погляд і пан я над панами!..

Ява VIII

Ті ж і Мартин

Мартин (підкрившись до Бичка). Йосипе Степановичу, кумцю любезний, я на тебе десять разів ласкаво гляну, тільки позич мені ще на відро горілки... (Олена пішла).

Бичок (з серцем). Чортяка тебе піднесла.

Мартин. Не гнівайтесь!.. А гарна молодичка, га? А мати її ще краще була,—на все село, та й на-

вкруги не було кращої дівки... Та панич звів з ума. Був тут такий панич... Ех, кумцю, кумцю, бодай вас курка вбрикнула! Давай п'ять рублів та й бери полові, — хочеш?

Бичок. Ох, переплатю, либонь, трохи, але нехай вже. (*Б'є по руці*). Піди ж до волості та напиши розписку.

Мартин. Що? Куди? До волості?.. Ов-ва! Стало буть, нема вже Мартинові віри, нема? Так от же з місця не зворухнуса, не попхнуса!.. Давай, кажу, п'ять рублів! Не даєш?.. (*Кричить*). Шинкарю, гей! Бери чемерку, бери шапку, бери чоботи!.. Гей, збирайся, голота, Мартин гуляє! (*Сів долі і розувається*). Ого-го, у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде! Шинкарю, бери сорочку, бери чоботи, бери!..

Бичок. Та вгамуйся, не репетуй. Ходім у господу, там і гроші дам...

Мартин. Ні в тин, ні в ворота, сударин криворота! Гей, куме, пам'ятай приказку: „Коваль клепле, доки тепле!..“ Гляди, щоб я не прохолонув.

Бичок. А завтра, на які похмелишся?

Мартин. Оце вже не твоє діло, та й не попове, — от що. Слухайте, голубе сизий, кумцю любезний... Не будьте ви свинею, коли вас величають. Не будьте тим, що моркву риє!.. (*Співає*).

Ой, п'є Байда
Мед, горілочку,
Та не день, не два
Та й не годиночку... } 2 рази

Давай п'ять рублів, бо як розсердюсь — не продам полових... Гей, шинкарю! Іди сюди, бери чоботи, бери штани, бери сорочку...

Ява IX

З шинку вибігає шинкар

Бичок (*виймає гроші*). Та на вже, що з тобою по-дієш?

Мартин. Отут поклади, біля мене!..

Бичок. Чи годиться ж хазяїнові отак посеред вулиці валятись?..

Мартин. Не чхай мені в ніс—нехай тобі біс!.. Сідай й ти рядом!.. Не хочеш? Ого-го! Дуже закопирив губу!..

Шинкар. Мартин Радивонович, так неблаго-родно...

Мартин. Що? На гроші! Стій же тут, доки я до-співаю. (*Співає*).

Прийшов до нього

Цар турецький:

„Що ти робиш, Байдо,
Байдо молодецький?.. } 2 рази

Візьміть Байду,

Ізв'яжіте,

Та за ребра гаком,
Гаком зачепіте!“ } 2 рази

Там він і досі висить, сердега. (*Зітхає*). Шинкарю, підведи мене. (*Шинкар підводить*). Ти, може, думаєш, що я п'яний? Ов-ва!.. Веди мене під руку. (*Шинкар узяв його під руку*). Гей, збирайсь, голото, Мар-тин гуляє!.. Пропив воли полові, пропив!..

Шинкар. Дай бог, дай бог!

Мартин. Почнемо з рябих. Ого-го, у Мартина ще буде що пити, ще буде та й буде!.. Дай я тебе поцілую. (*Цілується*).

Шинкар (*убік*). Приходиться з свинею цілува-тись, фе!

Мартин (*штөвхав шинкаря в шию*). Відчиняй, бісів капцане, двері. (*Пішов з шинкарем до шинку*).

Бичок (*один*). Починай, Мартине, з рябих, а мені й на руку ковінька: будуть й рябі моїми! Треба буде на всякий случай на воли векселя заготовити, щоб підписав Мартин, то воно спокійніш буде. (*Сідає на ганок і зітхав*). Ох, засіла мені Олена в голову і в серце, як той цвях засіла!.. Та невже ж вона і завжди так буде зо мною? Чи я їй такий гидкий, чи осоружний? Та друга з радістю пішла б на даровий хліб та на чорну одежу. Треба буде подарувати їй срібні сережки та ще й позолочувані. Хіба подарувати зарозом і хустку на голову? Та невже вона втече з моїх рук? (*Задумався*). Чи не можна б якнебудь Андрія спровадити кудинебудь у найми? Хіба звернути на нього яку провину та становому шепнути? Що ж, хіба то великого заходу коштує? У мене весною коняку украдено, скажу, що Андрій украв, а свідки знайдуться. Я їх цілий десяток куплю!.. І суддя свій чоловік, я ж йому немалу суму дав у позику... Становий—кум мені... А як і вище піде, то є чим позолотити руку!.. *випишов*

Ява X

Іван Павлович, Андрій Кугут і Бичок

Іван Павлович. А, слихом слихатъ, Йосип Степанович, у вічі видать...

Бичок (*убік*). От чортяка тебе принесла! Ще чаю або кохвію попросить... А мені з тебе користі, як з бика молока. (*До нього*). Яким це вас вітром до нас занесло?

Іван Павлович (*чоломкається*). Діла, діла! Аж голова тріщить од тих самих ділов, которі!.. Тут

чалавечка хочу по лікумендрації найняти, та от ніяк до совокупності не провзойдём...

Бичок. Якого чоловічка? (Побачив Андрія). Чи не Андрія?

Іван Павлович. Да. Вот стого самого, которий іздесь состоїть на лице.

Бичок (з криком). Андрія?

Андрій. Та мене ж!

Бичок (убік). Поможи, боже! Ще краще, без гріха. (До Івана Павловича). То чого ж тут?.. Милості прошю до господи...

Іван Павлович. Значить, даю йому на год вісімдесят... А робота яка: наглядать за хазяйством і всякою, значиться, процендурою, значить, будем так говорить, як за прикащика беру...

Бичок. Та вам кращого робітника, як Андрій, не знайти. І чесна людина, така вже чесна! Вже кого, а Андрія і я посовітую, і прямо поручусь вам за нього!..

Іван Павлович. Чув, чув од людей! Слихав, слихав!.. Звісно, я не стану жбурлять копитал так, за ради бога, бо то трудове. А, значить, посовітувавсь тут з деякими хазяїнами, ну і... А мені такого чалавечка і треба, щоб він не лежень був і у хазяйстві за всяким сословієм, щоб було, як своє око! (До Андрія). Одначе спитай хоч і Йосипа Степановича, чи дасть тобі тепер хто більшу ціну?

Бичок. А яка ціна?

Андрій. Тут не про ціну річ!..

Іван Павлович. А будеш вірно служити і всякі діла проіздить, так я й прибавлю какой руб чи й болш того.

Андрій. Що говорить?.. Ціна гарна, у нас таких цін і не чуть... Одна біда, що далека сторона!

Іван Павлович. Яка ж то далека сторона, що, будем так говорити, і двохсот верстов не буде?

Андрій. А хіба то близько?

Бичок (*хихикає*). Ой, далека ж, далека сторона, аж на кінці світу! Звідси не видко! (*До Івана Павловича*). Ви ж тільки розміркуйте: одне—що далека сторона, а друге—що тут зостанеться жінка молода, так страшно покидати, щоб іноді насамоті не знайшла собі забавки!..

Андрій (*блиснув очима*). Йосипе Степановичу! Моя жінка, то мій і сором буде, а вам до цього діла—зась!

Бичок (*убік*). Ого, який баский! Гарячий, як у горні залізо!

Іван Павлович. Запорозька кров! Люблю таких молодців! Гарячий чалавек, будем так говорити, до всякого діла гарячий!..

Бичок. А я тобі, Андрію, мушу вже по-приятельськи сказати: тільки ти, голубчику, не гнівайся на мене. Коли б ти швидше найнявся, то може й мені швидше віддав би позичку...

Андрій (*червоніючи*). Йосипе Степановичу! Не пристало путати чужого чоловіка у наші з вами рахунки! Дуже вже часто стали ви дорікати мене з тією позичкою...

Бичок. Господь з тобою! Як вже я тебе дорікаю,—то й не знаю!.. По-божому з тобою обіхожуся. Хоч по правді кажучи, ти, голубе сизий, ніби й честі вже не знаєш... Ще торік належало віддати. Ну, та тепер вже, як наймешся, то я буду безпечний!..

Андрій (*заскреготів зубами*). Годі, Йосипе Степановичу!.. Не знаю, хто з нас честі не зна! Ви б краще розказали, як та позика складалась?

Бичок. Ач, ач!.. От і роби добро людям!..

Андрій. Ну, та що вже тут!.. Засунув шию

в ярмо, то треба везти! (До Івана Павловича). Я їду, я согласен!..

Іван Павлович. Хвалю. Значить, маладець! Щоб уся ета процендура зразу: еду, або не еду. Маладець, одно слово, маладець!

Бичок. От і слава богу, що все благополучно! Ходімо ж у господу і там вже побалакаєте собі любенько.

Іван Павлович. І документально. Документальность—первое діло.

Андрій. Можна й тут балакати. Я не крадене продаю, а свій піт, свою кривавицю!..

Іван Павлович. О, ні! У хаті якось благороднеш... Та вже воно й смеркає...

Андрій. Про мене, ходім хоч і в хату...

Бичок (до Ів. Павл.). Милості ж просю: хліба-солі одкушати й чаю-сахару одпити.

Іван Павлович. Благодать вашому дому! (Пішов у хату).

Бичок (бере Андрія за плече). От ти усе ніби сердишся на мене, а я їйбогу тобі добра бажаю...

Андрій (зітхнув). Бачу, бачу добре, та не вмю до ладу подякувати... (Пішли в хату).

Ява XI

М а р т и н

Мартин (на порозі шинку). Гей, Йосипе! Бери полові воли, тільки дай мені ще три цілкових! Шинкар каже, що я вже допивсь до зав'язки, що вже більш не вип'ю!.. Хто? Я не вип'ю? Та я одним духом вип'ю цілу квартиру!.. Я відро ще вип'ю, цілу бочку!.. Шинкар мене не зна, хто я?.. Мене ніхто не знає!.. Я тільки сам знаю, хто я? Я старшина, я староста,

я соцький!.. Я все!.. Я становий, ей, ей, я становий!.. Га? Де становий? А що мені становий!.. Я його не боюсь... нехай іде сюди!.. Я, я нікого не боюсь!.. Що ти мене штовхаєш? Какое ти меїш польное право штовхать мене? Одійди, а то усю морду розчавчу!.. Ах, ти ж!.. (Замахнувся і впав).

Ява XII

О л е н а

О л е н а (виходить, прилядається). Що це Андрія так довго нема? Кажуть сусіди, що якийсь то міщанин наймає його у від'їзд. Не доведи, господи... Ох, недаром бере мене туга, несподіваний смуток давить мою душу. Ох, серце моє, бідне серце, лиху годиноньку ти мені віщуєш. (Задумалась). Де мої радощі, де моє безпечне життя поділось? Проминули як уві сні... Ось і тепер виглядаю миленького, та вже не з тією гадкою, як колись, не з тією думкою... І він прийде, прийде милий, та вже сумутний, невеселий: хоч устоньки його і усміхнуться, та вже не тим посміхом чарівним; хоч оченьки його й глянуть на мене, та вже не тим поглядом щасливим. Сумує мій милий, давно я це помічаю, і його журба в'ялить мене і сушить... Безщасні ми, безталанні... (Задумалась). Де ж він подівся? Піду, пошукаю... (Пішла).

Ява XIII

А н д р і й та І в а н П а в л о в и ч в и х о д я т ь

І в а н П а в л о в и ч. Так, стало, будем так говорити, завтра і в дорогу.

А н д р і й. Я своїм словом не торгую і набір його не даю.

Іван Павлович. Маладець, говорить як пописаному!.. Так уранці сходимо до волості і всю там механіку нащот условія... Щоб, значить, будем так говорити, ніякого продолжительного хвакта, ніякої процендури... А що, писар ваш любить приношення?..

Андрій. А де ж ті писарі, котрі цього не люблять?

Іван Павлович (розводить руками). Що ти вдієш? Здирство, одно слово—грабіж! Нема честі, у яму честь закопали!.. (Вернувся знов у хату).

Андрій (сам). Важко бути вільним і не мати волі, страчувати сили на чужу користь, чужу ниву обробляти, а свою занедбати... А ще тяжче не знати просвітлої години і не бачити краю гіркій праці!.. Побила вже лиха година, як чужа нива та позичений серп!.. І невже так і гнутись довіку? Ні, ще навкруги мене засяє ясне сонечко, ще доля усміхнеться! Один рік попрацювати до втоми, до знесилення і лихо одлине!.. Допік ти мене, Йосипе Степановичу, твоєю ласкою: „Позику,—каже,—знаєш, а за віддачу не дбаєш...“ Я не дбаю, я не працюю? Грудина та спина про те знає, та оці кістляві руки в пухирях! Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не впадай тобі в руки,—живцем облупиш! Ти допомагав мені і радив, спасибі тобі, доки не скрутив мене, мов налігачем, твоєю позикою!.. І зараз мене порадив, тільки що ця твоя порада гірш ніж зрада; вирвав ти у мене слово твоїм доріканням, я згарячу дав його і тепер вже нізащо не зламаю: краще б ти мене ножем порснув, та не корив, гадино, твоїми грішми!.. Витяг ти з мене жили, щастя моє надламав, серце моє кров'ю облив!.. Тільки сліз ще не випив моїх, багато ще їх зосталось!.. (Витирає очі рукавом). Сором плакати козакові!.. А Олена... Що

з нею буде, як довідається про неминучу тяжку розлуку? Ох, та не можу ж я далі терпіти, гнутись і вклонятись перед тим, котрий моїм же салом, та по моїй шкурі маже, котрий користується моєю кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає!.. Скріпись, серце, висохніть очі!..

Ява XIV

Олена і Андрій

Олена (*входить*). Ти тут, Андрію?

Андрій (*здринув*). Олена?!

Олена. Чого ти такий? У тебе сльози на очах, може що лихе вчинилось?..

Андрій. Я... Я нанявся у від'їзд на рік. Завтра покину тебе і поїду далеко - далеко — за двісті верст...

Олена (*ридаючи*). В од'їзд, без мене? Ох, серце, серце горить! О, дайте ж мені отрути-зілля! Милій мене покидає! Рвись же, серце, із грудей, туманься розум, пожежею палайте мрії! Пропаща я, пропаща!.. (*Зомліла, падав Андрієві на руки*).

Андрій (*з криком*). Оленко, що з тобою? Зомліла!.. Рученьки похолонули... Не б'ється серце!.. Олесю!.. Олесю!.. Боже, боже!.. Олесю, промов же хоч словечко!.. Зіронька моя, не зворушуй моєї одваги!.. Олесю, я слово зламаю, чуєш? О відкрила оченята?.. Чого ж, серденько, так пильно, так страшно дивишся на мене?.. Ні, я не можу розрізнитися з тобою, нехай умру в ярмі, пропаду у кормизі, а тебе я не покину!..

Олена (*довго дивиться на нього, далі ледве промовляє*). Стривай, стривай!.. На рік, тільки на рік у найми? А там знову будемо вкупі, знову щастя, знову рай!.. Дивись, дивись мені в вічі; прямо, любо, весело,

щасливо дивись! О, як я тебе кохаю! Помру без тебе. *(Тихо плаче).*

Андрій. Не кажи, не кажи так.

Олена. Зав'яне серце й віченьки погаснуть!.. Стривай, подумаю, я подумаю... *(Помовчала).* Нічого не зрозумію!.. Без тебе зостатись?.. Дай сюди руку, до серця, так!.. Їдь, їдь, мій соколе, мій світе, моя думко!.. Ох, в'яну ж я, в'яну, як квіточка на вогні!.. Їдь, їдь, милий!.. Швидше їдь! Серцем тебе благословляю! *(Одіймає його руку від серця).* Прощай!

Андрій. Боже милий! Один ти бачиш моє серце, переповнене кривавих сліз!.. Усе я тут покидаю: серце, душу, думки, надії і талан!.. Тепер я бідніш від старця! Зглянься ж надо мною, бідолашним, сиротою безталанним! *(Прихортає Олену до серця і довшо цілує).*

Олена *(падає навколішки).* Боже милосердний! Благаю тебе єдиного, ~~з'єднуючи в благанні всі мої св'язи, всі мої думки, оокротіле серце, в св'язях потоплену душу.~~ Приспи моє серце, доки мій Андрій, моє коханцячко, прилине до мене голубоньком-сизокрилим... Уста мої не зможуть вимовити перед тобою мого горенька, елізоньками вмитого...

Андрій *(підняв її і прихорнув до серця).* Богу єдиному покидаю тебе, моя вірная і єдина дружинько... *(Цілюються).*

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА

Хата Стехи, стіл, покритий старенькою скатертиною, дві лави, піл, скриня і деяке збіжжя

Ява I

Стеха, Олена і збірщик

Стеха (біля столу сидить засмучена). І це ж ви по-божому робите, — по-людському?.. Беріть одержу, небагато її й зосталося, грабуйте усе... Як не зволікайся, як не думай, а не одіпхнеш від себе злиднів... Чи сьогодні, чи завтра йти по підвіконню з торбами, хіба не однаково?

Збірщик. А що, про зятя й досі нема чутки?

Стеха. Нема... Вже сьогодні дев'ятий день, як і рік минув, а його нема та й нема.

Збірщик. І невже Андрій за цілий рік і одного листа не прислав? Дивно!.. Може туди пошта не доходить... Є такі землі, що ще пошта не доїжджає... Ворожок не питали?

Стеха. Вже й кидались ми по ворожках і по ворожбитах... А Оленка, то вже ~~всюди~~ й виплакала так, що й сліз у очах не стало!..

Олена. Не всі, не всі ще сльози виплакала! Вони є, та запеклися біля серця!

Збірщик. Бува і так, бува... Дивно, дивно! (Помовчав). Так таки насправжки кажеш, стара, що нема грошей?

Стеха. Ні, шуткою я!

Збірщик. Я через те, бачиш, що є й проміж нашого брата: інший такий, що хоч ти його печи, або ріж—не дає... Нема...

Стеха. З чого ж би воно взялося? Неначе не знаєте, що весною корівка одійшла; думка була, що ось-ось буде з телям, аж прийшлося у прірву її відволокти. Тепер хлібця ані стеблиночки не вродило... Діток, щоб з голоду не попухли, мусила по людях порозтикати,—за шматок хліба та хоч за драну одержу.

Збірщик. Ну, що ж мабуть прийдеться описувати...

Стеха. Кажу ж: цінуйте, продавайте, що хочте робить. Скільки вас вже я не благала, скільки не молила...

Збірщик. А, та й чудна ж ти людина. Розумієш,—начальство. Кажу тобі, що не моя сила, не можу... Як там кажуть: „не поможе, милий боже, і воскова свічка“. Коли начальство звелить, наказано,—і сповняй. Хоч здурій, або сказись, а сповняй. *(Встав).* Ну, прощавай, стара... Завтра опишемо та й поцінуємо... *(Пішов).*

Стеха. Дорізували б вже сьогодні, нащо відкладати!

Ява II

Олена і Стеха

Олена. Мамо! Що ж це з нами буде?..

Стеха. Думай вже ти, доню, а мені вже лихо зовсім памороки забило! Таки мабуть я здуріла, бо нічого не збагну.. Як кажуть люди, то так, мабуть, воно і є: що покинув нас Андрій на віки вічні!..

Олена. Страшно, мамо, страшно!

Стеха. Вже ж певно не даром і ворожка тільки похитала головою, а далі сплюнула тричі та махнула рукою... Чому вона нічого не сказала? Мабуть щось лихого є... Тепер одна надія на Йосипа Степановича.

Олена. Ох, не нагадуйте мені про нього!

Стеха. Сперечайся, сперечайся, доки під тином не опинишся...

Олена. І це мати, мати рідна таку раду подає...

Стеха. Краще сором, ніж голодна смерть...

Олена *(сама з собою балакає)*. Завтра виженуть з хати... Куди ж підемо: на вигін, попідтинню?.. Де ж ти, Андрію, де ж ти, порадо моя?..

Стеха. Байдуже йому про нас!..

Олена *(ламає руки)*. Ох, яка ж пекельна ваша мова!.. Отруїть краще мене, ніж маю слухати такі речі!

Стеха. Тебе отруїть, а самій куди подітись з трьома діточками малими? Чи всіх повбивати, а потім і самій з кручі вниз головою?

Олена. Не знаю, нічого не знаю, нічого не зрозумію!.. Спитала б у серця, коли ж і воно мовчить; давно його не чую, немов вмерло воно!.. Ніби крига у грудях сперлася!.. Одна надія ще тільки живе... *(Задумалась)*. А може, мамо, Андрій вже недалеко, ось—незабаром він прийде... Стривайте! Адже сьогодні писар повинен вернутись з города, може і листа від Андрія привіз?.. Побіжу та спитаю!.. Ох, серце мое замерлеє, чого ти так стрепенулось раптом? Ти щось певно віщуєш мені, чи горе, чи радість?.. *(Побігла)*.

Стеха *(сама)*. Бідна, бідна дитино моя!.. Зсушила тебе журба, зв'ялила недоленька... *(Лемає руки)*. Чи ми в чім кого скривдили, чи кого прогнівили, що з'явилася така напасть, котра примушує нас до

наглої смерті? Чи вже ж і досі караюсь я за те, що колись послухала нерозумного дівочого серця і пішла на гріх; за те, що колись покохала до забуття нерівню і, занехавши сором і забувши тебе, Соже милосердний, осоромила себе і весь рід... Карай, карай мене, мій нещасний талане, мало ще я покарана] (Ридаючи, падає на стіл).

Ява III

Стеха і Бичок

Бичок. Чого ти, стара, щодня голосиш?

Стеха. Хто чим багатий, то тим і цяцькається...

Бичок. Чув я, що хатку твою хочуть цінувати?..

Шкода!.. Бач дочка твоя не веліла мені і на поріг показуватись, а я таки прийшов; не можу я бачити людину в нужді та в горі, та щоб не прийти та не дати поради розумної або допомоги якої... А де ж дочка твоя придзигльована?

Стеха. Побігла десь, як навісна. (Зітхнувши). Я вже й думок не приберу, що з моєю Оленкою подіялось.

Бичок. А що таке?

Стеха. Спершу було і поплаче, і посумує, а далі і схаменеться, повеселіша... Перш було схопитись уночі, упаде перед образом навколішки і почне молитися; та й молитись якось не по-людськи, не молитвами, а по-своєму щось таке говорить, що й не розбереш... Я озвусь до неї, то вона і замовкне... А це вже місяців зо два то, либонь, і про бога забула.

Бичок (жахнувся). Про бога?!

Стеха. А оці дев'ять день, що минули після года Андрієві, то вона вже, мов несамовита; вже й не пізнаю я її, неначе то не моя дитина!

Бичок. Погано, погано. Вже коли про бога забула, то це зовсім погано!..

Стеха. Таки ж подумайте, за цілісінський рік, ані вісточки від Андрія!.. Як не забути за все?..

Бичок. Можна, можна забути за все, тільки не про бога. Он я ніколи не забуваю бога, через те й серце у мене таке приязне до людського клопоту... Хіба вже й присісти?

Стеха. Сідайте, добродію!

Бичок. Сяду, государине моя!.. Ох, гріхи, гріхи наші тяжкі!.. Як вже не оберегайся, як не обминай його, а не обминеш, бо увесь мир на гріхах стоїть, як на сохах; гріхами вкритий і гріхами вшитий. Поміркуємо, наприклад, об тім, що навкруги нас діється: п'янство, сварка, лайка, грабіж, брат брата обдирає, син батька обкрадає!.. Кидають віру, ламають присягу; на бога, навіть, скаржаться!.. Охо-хо-хо!.. Куди скинеш оком, так на тебе гріхи і посипляться, як град, як горох!.. Бо всі ми винні, кожний за себе і за всіх... Сказано ж: „і во гресех роди мя мати моя!..“

Стеха. Ох, як я вже не молюсь господеві, то й не знаю, хто молиться? Денно і нічно молюсь, та мабуть мої молитви не вгодні богові!.. Ох, грішні ми, грішні!..

Бичок (помовчав). Що ж, сударине моя, говорила ти з дочкою про моє діло?

Стеха. Говорила, так що ж: в одну душу каже: „не піду на гріх“.

Бичок. Гріх? Ти певно не вмючи, щось не так промовила?.. Я кличу не на гріх, а за хазяйку до себе, за господиню; а там вже, якщо вона привикне до мене, то... Я хочу, щоб вона доглядала моє добро і мене, а я за те подякую не абияк... А як господь поможе, що й Андрій вернеться благо-

полушно, то я і його прийму, як брата, як рідного сина... Розумієш ти все це?

Стеха. Коли б ви самі з нею побалакали, та ще по-вченому, то може б вона і послухала вас...

Бичок. Тобі, государине моя, як матері, якось благопристойніш. Звичайно, що треба урезонити її уміючи і здалеку... Так би то це діло обладнати, щоб усім нам добре було і людського поговору щоб обминути. Є такі слова, котрими можна урезонити, тільки треба їх знати... Слово — велика сила. А я не посмію, та й поговору людського боюсь...

Стеха (*хлипає*). Я ж кажу, коли б позаторік, як ото почали умизгатись біля Оленки, як ще вона була дівкою, так, кажу, коли б ви тоді по закону думали одружитись з нею, то я б її й присилувала до шлюбу з вами.

Бичок. Навіщо силувати? Де силують, там нема пуття. Окрім того, государине моя, від невінчаної жінки більш шаноби, ніж од вінчаної. Та й де ті люди, що живуть по закону. Покажи мені, будь ласка, я ще зроду таких не бачив. Багато людей переступає через закон, та ще й як... Та й живуть собі благополучно та хороше... Ти ж знаєш, що я чоловік не сліпий і бачу усе це у книгах, своїми очима бачу, я вже не один десяток книжок перекидав, доки до всього добився. Стало бути, я бачу і розумію гаразд, як воно і що у світі коїться... І кажу тобі ще раз, що усі ми переступаємо через закон, увесь мир! Дарма, що я отутечки живу, мов би у закутку, одначе я добре бачу, що й по всьому світу діється, мені аби тільки книгу взяти в руки і одним оком туди скинути, зараз увесь світ і з'явиться перед моїми очима, мов на долоні.

Стеха. Та про це що й казати; усі люди у один

голос кажуть, що ви чоловік видючий і до усього знаєте.

Бичок. Знаю, та ще й добре знаю. Я і чарувать умію і насилати хворобу і злидні... Тільки я злого людям чинити не хочу, бо я богобоязний чоловік.

Стеха (*озирається*). Чутка йде по селу про вас, що ніби ви аж дев'ять субот проти великодніх свят ходили під опуст, поки якусь чорну книгу здобули?

Бичок. Ходив і здобув... І та книга виявила мені увесь світ. Я спогляну на чоловіка, оттак крізь пальці, і зразу догадаюсь, чим він і диха. А гляну на зорі, то вгадаю, що діється за двадцять верстов відціля... До всього, государине моя, добрав я розуму, до всього я вчений!..

Стеха (*помовчала*). Ох, грішні ми, грішні! Ось посидьте трохи, а я піду пошукаю Оленку, ~~може~~ вдвох чи не присогласимо? (*Пшла*).

Ява IV

Бичок (*сам*). Сьогодні знов прийшов від Андрія лист; пише, що ось-ось незабаром прибуде й сам... Часом Олена довідається про листа, то у мене вже є другий наготові (*виймає лист*). Осьдечки він! Нехай несе до кого хоче читати, тут добре написано... А хіба я мало попередавав старій грішми та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало ні за понюх табаки?.. О, ні, ні! Як не вдасться тепер, то знов кудинебудь запроторю Андрія, а ти, Оленко, таки хоч на тиждень, хоч на день, а будеш моею!.. Перші листи від Андрія я рвав, або палив, а тепер вже сам написав. Та я б задавив би себе своїми власними руками, коли б пересвідчився в тім, що

з грішми я не матиму чого схочу!.. Нащо ж і гроші тоді, на бісового батька вони, коли за них не можна купити увесь світ?.. Спалить їх тоді, в воду жбурнуть, за вітром пустить!..

Ява V

Бичок, Олена і Стеха

Олена (*вбіває*). Де лист від Андрія?..

Бичок. Вже довідалась? Певно писар сказав. Нема у мене ніякого листа!..

Олена (*просить*). Віддайте, батечку, голубчику! Віддайте!

Бичок (*зітхнувши*). Бідна, бідна ти, сиріточко! За цілий рік діждалась одного листа, та й той... Жаль мені тебе, дуже жаль... Я хотів затаїти його від тебе, та писар побачив, що з Херсона, та й догадався, від кого він... Думаю: як затаю, то він все рівно викаже. На, читай, безталанна сирітко; тут твоя смерть! (*Дав лист*).

Олена (*цілюючи лист*). Тут, тут мої мрії, мій спокій, мій талант. (*Входить Стеха*). О, серце моє, бідне серце!.. Ні, щасливе серце... Тут мій смуток, тут мої радощі!.. (*Розгорнувши лист, дивиться на нього*). О, горенько ж моє тяжке, о, боженьку мій! Яка я нещаслива, що не вмю і словечка прочитати! Він, мій милий, пише до мене, він балака зо мною, а я? Одне б тільки словечко прочитати своїми очима, і я б половину серця віддала!.. (*Цілує лист*). Дружинонько, світе мій, думка моя!.. Ох, яка ж я безталанна, яка я бідна... Я тільки плакати вмю, та ридати, серце кров'ю обливати!..

Бичок. Дай вже я тобі прочитаю.

Олена (*не слухав його*). Ні, я піду зараз до писаря,

або до дядька Мартина, вони мені його прочитають як слід. А ви не зугарні! (Побігла в хату).

Стеха. Що ж там Андрій пише?

Бичок. Краще не питай! Другу вже покохав, ось що! І не вернуся, — каже, — ніколи і не сподівайся мене бачити.

Стеха (сплеснула руками). Ох, боже ж мій, що ж це у світі діється? Лишенько невсипуче, причепилося ж ти до нас гірш пропасниці... Проклятий Андрій, проклятий!.. А як же вона його любила, як кохала, як янголи люблять бога.

Бичок. Годі тобі, стара, убиватися; що з воза впало, — те пропало!.. Гріх тобі так однією дитиною піклуватися і побиватися, а про других забувати; а у тебе їх ще тройко, треба поберегти себе задля того дріб'язку, що вони будуть без тебе, як гороб'ятка без матері, як голуб'ятка без неньки-голубки!

Стеха. Знаю, що тяжкий гріх, коли ж не можу я забути тієї зневаги, тієї наруги від того недолюдка, Луциперового сина, пекельної душі!.. Проклятий ти, Андрію, на цім і на тім світі!..

Бичок. Не проклинай стара. От Гордій Чигало, той добре розсудив... Адже чула, як поліз до його дочки Христі свататись Максим Луполенко... То ж торік восени сватався, а це знову сунувся було після Маковія, так Гордій і підніс йому такого гарбуза, що ледве намацав двері, — хотів бити його і старостів... Кажуть, що Христя заслабла і не встає, зовсім неможна... Та нехай краще перехворіє, ніж піде за обідраного злидня... Ходім краще зараз до мене та й порадимось якнайкраще, по-рідному.

Стеха. Та хоч і ходім.

Бичок (убік). Треба б її підпоїти... (До неї). Вір, що ніхто так щиро не порадить тебе, як я... А про зраду Андрієву треба занехаяти діло...

Ява VI

Т і ж і О л е н а

О л е н а (*вбіває, мов несамовита*). Мамо, мамо, рятуйте!.. Зрадив, зрадив милий!.. Нема мого Андрія, нема мого сонця! Ох, і гину ж я, гину, як горличка без голубонька!.. Боже, покарай Андрія, пошли на нього невимовне лихо, щоб не мав він ні хвилини супокою, ні жодної хвилиночки світлої!.. Окрути серце його гадиною шипучою, щоб пила з нього кров по рисочці, доки й віку його. Оповий його спокій чорною хмарою, влий в його душу вогню пекельного, щоб тліла — не стлівала, щоб горіла і кипіла смолою смердючою!.. (*Падав на лаву*).

С т е х а. Донечко моя любо, лишенько мені з тобою!

Б и ч о к (*встав*). Прощайте, бідолаги! Гірко мені дивитись на ваше тяжке горюваннячко, не можу я... Сльози мене душать. Здається, яке мені діло до чужого клопоту, а от плачу, як дитина!.. Ох, тільки не забувайте, що у вас один зостався приятель, повсякчас прихильний до вас: я! Ох! Приходь, старенька, дам тобі найріднішу пораду. (*Пішов*).

О л е н а. Андрію, Андрію, отруто моя! Невже ж ти зрадив мене? Завіщо ж, голубе мій, кате мій!.. Дядько Мартин хрестився і присягався, що він од якогось чоловіка чув, що Андрій покохав другу... І ворожка гадала і теж сказала, що швидше місяць з сонцем зустрінеться, ніж я з своїм милим... О, як би я хотіла насміятись над тобою і над тією гадиною, що відірвала тебе від мого серця... Як же б мені це зробити?.. Не зрозумію. Хіба на гріх піти?.. Страшно, страшно...

С т е х а (*підходить до Олени*). Донечко, донечко, дитина моя люба! Заспокойся ж хоч на хвилиночку!..

Не вбивай же мене своїм жалем!.. Сльозами та смутком не вернеш того, що вже минулося!

О л е н а (підведа голову, підійшла до матері і взяла її за руку). Мамо! Придивляйтесь до мене, вдивляйтесь в мене пильно! Кажіть мені щирю правду, як богові святому: чи вже ж змарніла моя врода, зав'яла моя краса? Чи вже погасло в очах моїх безкрає чарівне щастя, уста мої стеряли чарівний посміх, чи злиняли чорні брови, личенько змарніло? За що ж Андрій мене зрадив?.. Він пише, що покохав другу, кращу й багату! Багату!.. А я бідна, я убога!.. А де ж він знайде таке серце?.. Моя краса, мої карі очі, уста рожеві, — навіщо вони? Все це нікчемниця, без багатства все це не вить що!.. Та, друга, у гарній одежі, у дорогому намисті, в шатах, а я в латаній сорочці? У багатстві — вся сила! О, постривай же, мій коханий Андрієчку! Уберусь і я в оксамит та в золото!.. Одягнусь кралею!.. Ідть ідть, мамо, зараз до Йосипа Степановича, нехай йде сюди, нехай зараз несе гроші, та більше, більше грошей!.. Чого ви дивитесь так на мене? Я боялась гріха, бо боялась бога... В Андрієвій правді, в його серці було все моє щастя, весь мій спокій, всі надії! Андрій зрадив мене, стоптав правду, зламав слово, і нема у моєму серці бога!.. Тепер я гріха не боюсь, а бідності і злиднів не хочу більш! Не жахайтесь, мамо! Кличте мерщій Йосипа Степановича!.. Не я перва, не я й остання. Чим я краща від других?.. Ідть же, ідть скоріше... (Випихав матір з хати). На гріх іду, на поквол людям, на радість сатані і всім пекельним душам!.. Зроблюсь відьмою, перекинусь у пташечку манісіньку, у звіра лютого, у комашку дрібнесеньку, — і знайду тебе, Андрію, зраднику, кате мій!.. Не ти посмієшся над мною, а я над тобою посміюсь, привселюдно

посміюсь!.. Геть сльози з очей!.. Геть смуток!..
Смійтесь, очі, співайте, устоньки!.. Пісню, пісню,
та голосну!.. Усі, усі пісні забула!.. Не згадаю ні
одної... Згадала. (Помовчала). Як вона?.. Голосу не
одведу... (Помовчала, потім починає тихо співати, ніби
промовляє).

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила,
Нема ж мого миленького, } 2 рази
Що я полюбила...

Ой, немає, і не буде;
Поїхав за Десну.
Рости, рости, дівчинонько, } 2 рази
На другу весну...

Росла, росла дівчинонька,
Та й на порі стала;
Ждала, ждала миленького } 2 рази
Та й плакати стала...
і т. д.

(Промовляє). Росла... Та й плакати стала... „Та й
плакати стала“? Чого? Зачим плакати? А я й пла-
кати перестала... (Задумалась). Ох, Андрію!.. Боже,
прости мене!.. В чім прости? В чім я согрішила?..
Не знаю. Андрій... Нема Андрія!.. (Падав навко-
лішки). Боже, боже... Невже я забула усіх молитов?
Як же молитись?.. У голові важко, немов забула,
памороки мені забило, немов розум замурувало мені
кам'яною стіною... Душа жада молитись, в серці ж
мертво, в голові якийсь мотлох... Немов збоже-
воліла я!.. (Встала, похитнулась, безсило упала на лаву).
Не вмію ні молитись, ні думати, ні плакати... За-
була все, забула все... Все забула...

ЗАВІСА

ДІЯ ТРЕТЯ

Ява I

Хата Стехи

Олена (*сидить біля столу, схиливши голову на руки*). Андрію, Андрію, отруто моя! Завіщо ж ти, голубе мій, кате мій, зрадив мене? Завіщо? Невже та друга цілком витруїла з твоїх думок і серця ту, котра колись тішила тебе ласкавими рiчами, голубила тебе гарячими поцілунками, радувала та відганяла від думок і серця смуток і горе — голосом дзвіночком?.. Невже забув і зустрічі в гаю, біля криниці, під вербою, в полі? Чи можна ж і до смерті все те забути?..

Ява II

Христя і Олена

Христя (*вбігав з відром і, поставивши його біля порога, прожоюм кидається до Олени*). Здрастуйте — не застуйте! Здорова, Оленко, чого бо ти така засмучена? Що це у вас за люди на подвір'ї?

Олена. Хіба й не знаєш: урядник і збірщики...

Христя. Учора були і в нас ці гості. (*З смутком*). От і купила собі на спідницю та на хвартушину, і нові чоботи купила... Усякого добра пови-сіньку скриню накупила!.. І в скрині пусто, і в кишені не густо! Аж дві весни і два літа заробляла поденно; великі гроші віддавала батькові, а п'ятаки

та гривні виховувала, та й виховала мало аж не шість карбованців, от, їйбогу що правда! А учора, як прийшли оті збірщики, бодай їх за печінки взяло, — та як почали цінувати... Батько бідкаються та об поли руками б'ються, мати плачуть, а дівтора дрібна як підніме реви та галас, і, лихо! Хоч з хати втікай! Мене за серце як ухопе, як ухопе!.. І вже, сестричко, й не тямлю, як я вбігла в комірчину, витягла спід солом'яника свій клад, вбігла в хату, та й жбурнула його здирщикам межі очі, так таки і жбурнула, — от, їйбогу! А далі як заголося! І обідати не сіла, поки не досиділась та не доголосилась до того, що батько аж налаяли і мало не побили!.. От тобі, Христе, і спідничка нова, от тобі й чобітки з підковками! Прийде різдво — усі ж то, усі дівчатка вирядяться, як квіточки, як лялечки — у нове та в модне, а я одна, мов та сирітка, буду у старенькому... І ніхто й глянуть не схоче на мене; усі хлопці відсахнуться від мене, бо, звісно, у старенькому!..

Олена. Не печалуйся, щебетушечко, кому ти до вподоби, той і в старенькому зачепе!..

Христя. Я й колядувати не піду; ні на вулицю, ні на сковзанку не вийду, ховатимусь від людей! (Помовчала, потім спотання). Хіба признатись тобі, сестричко?

Олена. Певно покохала?..

Христя. Їйбогу, я тобі признаюсь, а ти, зозулечко, порадь мене якнайкраще. (Знов озирнулася). Я вже зовсім подала слово Максимові; казав, що після Дмитра прийде з старостами. І люблю ж я його, господи, як люблю... А що, як батько та не захочуть мене віддати за Максима?..

Олена. Не хапайся заміж!

Христя. Так кажу ж тобі — люблю його, що й

душі навіть не чую!.. А як він мене любить, господи, як дуже любить!.. Ми вже кохаємось собі давно-давно!.. А спитай, як ми понялися собі—так аж чудно!.. У Петрівку, на другім тижні, у вівторок зустрілись на громадській греблі по той бік ставу, і як кумедно зустрілись: ходила я, бач, гусят шукати! Хожу понад ставом, та все гуею-гусю, гусю-гусю!.. А вони заплили аж геть під очеретá та й знай хлюпошуться собі та глитають ряску. Почало вже й сонечко спочивати, а далі вже й смеркло, а я все хожу по березі, як манія, та кличу гусят: гусю-гусю, гусю-гусю!.. Далі, тільки що зійшла на греблю, аж зирк: іде назустріч, порівнявся зо мною, „добривечір!“ каже. А я зразу таки його пізнала та немов отерпла, не пам'ятаю, чи одказала йому що, чи ні, бо так засоромилась, що й господи. Чую, що лице мое, сестричко, мов огнем запалило, і серце ніби стало рости, ширитись, ніби тісно йому у грудях... Склепило мені устони́ки і словечка не промовлю, стою, ніби зачарована, от, їйбогу, правда! Далі він питає: „Що це з тобою, голубко?“, а я мовчу, неначе кам'яна! Далі взяв мене за руку і стиха промовив: „недаром мене, мов манюю, сюди вело, то ж серце поводарем було!..“ Од цієї мови все в мені ніби загорілось і поійнялось полум'ям: немов та люба мова понеслась геть по річці і далеко-далеко луною одкликнулася, і ніби все замовкло навкруги, і вітрець затих, і хвиля полягла, і очерет задрімав!.. А в грудях тепло-тепло так, аж ніби млосно робиться... Через яку годину плеснула рибка проти зорі, я стрепенулась і ніби очумалась і тоді тільки почула своє серце, почула, як воно виразно токотить, неначе що його навмисне підтовкує.. Хочу глянути йому в вічі, хочу забалачать—і не можу... „Може я тобі, моя квіточко, не

до любові?.." Спитав і хотів випрочати свою руку з моєї, а я вдержую і так щільно стискаю її, ніби боюсь упустити свою долю, своє щастя!.. І вже не пам'ятаю, як він мене пригорнув і почав цілувати... Довго-довго цілував... і все щось промовляв, та так же люблю, мов би соловейко щебетав, що слухаєш те щебетання і неначе б то нічого не зрозумієш і почнеш зітхати несамохіть, далі і сльози поллються, а ти їх і не зупиняєш.

Олена. І все б слухала того соловейка і не наслухалася б!

Христя. Егеж, так, так!.. А далі, ох, сором! І я його поцілувала... Цілуємось та тиснемо одне одного до серця!.. І чималу ж таки годину ми так простояли, бо як прийшла додому, то вже наші спали, ніде по хатах не світилось!.. Заглянула в хлівець, аж і гусята дома!..

Олена (зітхнула). І все те минеться, як любий сон, і розмається, як марево восени...

Христя (з ляком). Що ти говориш, сестричко? Не лякай мене!.. (Помовчала). Ото увійшла я тихесенько у повітку, та й лягла... Що ж ти думаєш, сестричко, не спиться, та й годі!.. Тільки що заплюшу очі, так він і маріє передо мною, так його обличчя і змалюється перед моїми очима! Чую, перші півні проспівали, далі—другі, аж і треті!.. А соловейко десь далеко-далеко так і виляскує, так і виляскує, аж луна йде!.. Почали вже і гусята на ставку герготати, вашавкотіли утята; ластівка на бантині тихо-тихо защебетала... Зовсім уже почало на світ благославлятися! І через превелику силу заснула я, та так заснула, що ледве-ледве мати розбудили... Як будили, та й питають: „Якого це ти, доню?

Олена. Андрія уві сні кликала?"

Василь

Христя. Максима! Його Максимом звать.

Олена. Хіба?

Христя. Я як схоплюся та з комори, та на-
втьоки... аж біля річки зупинилась; і тільки опам'я-
талась, як з річки свіжою водицею умилася... (Не-
нароком глянула у вікно). О, до вас гості ідуть: Йосип
Степанович!.. (Схопилась). Прощай, сестричко! (По-
біла).

Ява III

Олена, Бичок, Стеха

Олена. Ось і смерть моя іде! А я і крихотки
не лякаюсь і не здригнусь!..

Бичок (входить). Ну, що, янгелятко моє, вже
заспокоїлась?

Олена. Заспокоїлась!.. Не плачу і не сумую...
а згодом буду реготать!..

Бичок. Дай, господи. (Оглядається, входить Стеха).
Позвольте біля вас присісти?

Олена. Сідайте... Чого ж ви так здалеку? Сі-
дайте ближче. Знаєте, як у тій пісні співається:
„Зелененький барвіночку, стелися ще нижче, а ти,
милий, чорнобривий, присунься ще ближче“. Я Ан-
дрієві колись приспівувала цю пісню, і вам би за-
співала, та не нагадаю... Як ще була зарученою,
то, господи, як я любила Андрія. Було жду зірочки
вечірньої, як пожовкла травиця слізозинки-росинки.
Було вистою з милим од вечірньої зорі до ранньої,
цілую, милую його карі очі, його чорні брови, слу-
хаю його розмову і не наслухаюся. І здавалось
мені, що в ту хвилину все замовкало і завмирало,
немов закохане, немов зачароване тим безкраїм
коханням! І небо, і зорі, і місяць білолиций ніби

усміхались радісно і втішались нашим коханням, вітрець ніби боявся подихнути, щоб не сполохати своїм повивом того невимовного щастя; і соловейко німів і затихав, прислухаючись до тих любих речей, щоб завтра переспівати їх на увесь мир найлюбіше, найголосніше! Хм... давно, давно це було!.. Йосипе Степановичу, багато є у вас грошей?

Бичок. Стане, сударине моя, на мій вік...

Олена. А на мій?

Бичок. І на ваш стачить...

Олена. Добре тому на світі жити, хто грошовитий: куди оком скине—усе його, чого забагнеться—усе купить...

Бичок. Ох, не все!.. Окрім грошей, треба мати ще й талан.

Олена. У вас він є! Самі сьогодні упевнитесь!..

Бичок (до Стехи). А що ж, Степанидо Михайлівно, стоїте біля порога, мов сирота? Ставляйте на стіл, що ви там принесли: здається там усього доволі є: тільки чарки бракує?..

Стеха (порядкує). І чарку зараз подам. (Подає).

Олена. Бачите, мамо, як вас шанують, що вже Михайлівною величають!.. (Сміється). Михайлівна!.. А мене, як по батькові?.. Мамо! Як мого батька звали?.. Ха-ха!.. Чудно, як на світі коїться!.. ~~Що мені на думку снілао?~~ ~~Щи...~~ Колись то, ще як я була малою, то вітчим за щось вибив мене та й випхав з хати. Господи, як мене ненавидів вітчим; через те дуже часто й бив, з синяків ніколи не вигоювалась... Ото я й пійшла собі плачучи до річки, сіла на камені та й хлипаю в кулак; аж чую, щось ніби співає, я глянула убік, дивлюсь: лежить під вербою у холодочку якийсь панич і виспіває, і та пісня запала ще відтоді мені в думку:

Одному доля запродала
Од краю до краю,
А другому зоставила
Те, де заховають!

Гм! „Те, де заховають...“ Через що ж воно так, Йосипе Степановичу, що другому „те, де заховають?“

Бичок. Потому, що все від бога!..

Олена. Так?.. А ще дивніш ось що. Учора була я заміжня, а сьогодні ні жінка, ні дівка. Учора ще я ненавиділа вас, Йосипе Степановичу, господи, як ненавиділа, а сьогодні здається ви мені не таким вже гидким та страшним... А ніхто ж то не вгадає, що завтра буде? Може завтра я вас покохаю!..

Бичок. Дай, господи, дай, господи!..

Олена. Персні принесли?

Бичок. Осьдечки. *(Дав персні)*.

Олена. Які блискучі! А намисто?

Бичок. Ось і намисто?

Олена. *(плече в долоні)*. Ой, яке хороше та дороге!.. Давайте сюди!.. Можна надіть? Я надіну!..

Бичок. Хіба я вам на те його приніс, щоб воно у скрині лежало?

Олена *(приміряє на себе)*. Дороге та блискуче!.. Оця то блискучість і красує очі, підкупає розум, дурить серце і ламає волю! Чом ви дзеркальця не принесли? Або постривайте, я подивлюсь на себе у відро!.. *(Біжить до відра в воду)*.

Бичок. Завтра усе получите, чого сьогодні бракує. Вип'ємо ж з вами, Степанидо Михайлівно, а Олені Юхимівні піднесемо канхветів. *(Подав їй цукерки)*.

Олена. Ні, і я вип'ю з вами!

Стеха. Чи ти з розумом? Ніколи не пила!..

Олена. А тепер питиму. „Горілочка тума—зведе

хоч кого з ума!“ А мене на розум наведе!.. Тільки не зв'яжі мене Юхимівною... Це мого вітчима звали Юхимом. Я—Павловна, зв'яжі мене, Йосипе Степановичу, Павловною. *(Рече)*.

Бичок. Це не горілка, а ром; я його держу задля нашого станового, він дуже прихильний до цього напитку; навіть з чайком і з кохвієм його п'є, і до страви і після страви... А позавчора ночував у мене справник, так мало не цілу пляшку випив... Ну, дай же, боже, щоб усе було гоже.

Стеха *(зітхає)*. А що негоже, того не давай, боже.

Бичок. П'ю за ваше здоров'ячко, Олено Юхим... Павловно! Бажаю вам, щоб ви повік були веселі та щасливі!

Олена. О, я буду весела, буду й щаслива. За гроші куплю і щастя і талан!..

Бичок *(частує Стеху)*. Викушайте!

Стеха. Пошли ж вам, боже, чого ваша праведна душечка забажає! Ох, батечку, не занастить же моєї дитини!.. *(Плаче)*.

Бичок. А хіба ж над нами бога нема?

Олена. І як вам не сором, мамо, плакати? *(Рече)*. Віддаєте мене заміж та й плачете?.. Наливайте, Йосипе Степановичу, і мені, та повніш, ущерть! *(Випиває)*. Ох, як же запекло, дух зовсім зупинило!..

Бичок. Заїжте солодким, зараз полегша...

Олена. Ні, ні... наливайте ще!

Стеха. Що це ти, доню?

Олена. Мамо! Тепер вже не ваша печаль! Було б за першою чаркою спиняти, доки не знала, який в горілці смак!.. Лийте, Йосипе Степановичу! *(Бичок наливає)*. Повніш! *(Випила)*. Уй, яка вогнена!.. Тепер я зовсім весела! І горе як рукою зняло!

Ох, як у голові усе пішло навиворіт!.. Як Андрій мене сватав, тоді я не пила, бо дурна була... Ха-ха-ха! Як чудно все навкруги! Йосипе Степановичу, чому ви вже заразом і музик не наняли? Адже сьогодні ми і весілля справимо: чортяка на смітнику нас звінча!.. (Рече). Ще перстень є? Ондечки на руці у вас. Давайте його сюди, надіньте на цей палець... Я хочу багато, багато пернів. Я жадна на персні! І на гроші жадна!.. А цей перстень!.. (Зриває з пальця перстень). Хай він пропаде, — це Андрієв перстень!.. (Кидає його додолу). Тепер я з Андрієм розвінчалася... Пийте, Йосипе Степановичу, пийте, мамо, а я вже вдовольнилась!..

Бичок. Оттак і краще! Дай, господи, дай, господи!

Олена. Мамо, внесіть мені ту сорочку, що я вишивала Андрієві, — вона там у коморі, я її подарую своєму молодому. (Стеха пішла). Йосипе Степановичу! Обніміть мене, пригорніть до серця, та міцно-міцно! (Бичок приортає). Ох, не так, не так!.. Щоб теплом обдало все тіло, щоб вогнем все запалило!.. Цілуйте мене солодко, палко!.. Цілуйте ж так, щоб у очах потемніло, щоб серце розжеврільось!.. (Цілує його). Оттак, оттак!.. (Одпихає його). Геть, холодні губи, як у мертвяка, лице як лід!.. Ох, який же ви гидкий, гидкіш від жаби!.. (Стеха вернулася з сорочкою).

Бичок. Лице потепліє і губи розжевряться, як пригортатиметься до серця така квіточка, така кралячка! (Хоче обняти її).

Олена (схопилась). Візьміть, Йосипе Степановичу, цю сорочку! Мамо, треба молодому хустку почепити!.. Шкода, нема! Хоч би яку стареньку?.. Отакі ми злидні... Хіба причепити мутозочку? А я, Йосипе Степановичу, панського роду, буду пити горілку як воду!.. (Рече). Бачите, хоч злидні ми,

та з пихою! Породила мене мати у панському будинку, а виховувала по хлівах та по мурах... Батько відцурався, мати дочку викохала, до розуму довела... і з розуму звела!..

Стеха. Доню, доню, гріх тобі! Чим ти мені докоряєш?

Олена. Не докоряю, мамо. Я сама не тямлю, що верзу, бо мало випила... (Ухопила пляшку і п'є нахильці).

Бичок. Олено Юхи... Павловно! Годі бо вам, так не годиться.

Олена (віддає). Тепер вдовольнилась! Зовсім розум пропила!.. Усе закрутилось перед очима... Ох, як на душі легко! Мамо, пора молодим—князеві і княгині—постіль слати! Йосип Степанович—князь, а Олена Павловна—княгиня!.. Ха-ха-ха!

Ява IV

Ті ж і Мартин

Мартин (обірваний, трясеться від перепою). Господи вишній, чи я в тебе лишній?.. Як п'ють, то минають, як б'ють, то з мене починають.

Бичок (інівно). Чого ти, п'яного, причвалав? (До Стехи) Як це ви не замкнули дверей?

Мартин. На весілля причвалав. (Помовчав). П'яноюю величаєш мене, перед людьми зневажаєш? А хто ж довів мене до цього?.. Гей, куме, Йосипе Степановичу, стережись!..

Бичок (ласкаво). Ну, годі, годі; не возом тебе зачепив... Сідай!

Мартин (сідає). Мені вже нічого терять, усе рішив; ще душа є у мене: не торгуйся ж з нею,—дорого заплатиш. Ціни не складеш!

Бичок. Ну, прошю ж тебе,—замовчи!..

Мартин. Мовчу!.. (Схилив голову на руку).

Бичок (до Стеха). Почастуйте його, мамо! Позвольте вже вас величати мамою!

Стеха. І яка я вже мати?

Олена. Величайте, величайте! А мене як ви будете величати?

Бичок. Жінкою моєю люблю.

Олена. А люди як мене величатимуть?

Бичок. Частуйте, мамо! (Стеха частув Мартину). Яке ж людям діло?

Мартин. Не жалуй, стара, наливай повніш. Тепер у тебе зять багатий! (Випив). Ром?.. Давно я не пив рому! Пам'ятаєте, Йосипе Степановичу, як ми ще були приятелями і жили у добрій згоді?.. Ви тоді мене все ромом частували!.. Налий, стара, ще! (Випив).

Олена (до Мартина). Дивіться, дядьку, якого я собі чоловіка придбала, правда, — він ще зовсім молодий?

Мартин. О, ще молодий: перша голова на в'язах!

Бичок (убік). От чортяка його притаскала.

Олена (до Мартина). Чого витакі понурі, та смутні? Дивіться, яка я весела?..

Мартин (мотнув головою). І я зараз повеселішаю! Налий, стара, ще! (Випив). І ти, Оленко, пий! Дурниця все: честь, чесне поводження, чесне життя, душа правдива, чуле серце, — все це дурниця! Гроші усьому голова! Не згадуй наперед, що буде, а живи тим, що сьогодні є!.. А нема і не треба!.. З грошима все буде. А розцвиндрив добро — пропадай з голоду!.. Давай, стара, швидше чарку, поки за серце не вхопило! (П'є). Нехай краще язик задубіє і заніміє, щоб заціпило і в серці і в голові!.. Нехай буде так, як воно є!.. Що ж, я вже й співать почну, так вже до співів і порива!..

Бичок. Отак би і давніш. Заспіваємо божественної (співа).

Боже, зри мое смиреніє...

Мартин. Ні, не цієї!.. Підтягуйте лише. (Починає співати).

Ой, хто п'є, тому наливайте,
Хто не п'є, тому не давайте... і т. д.

(Бичок, співаючи, обнімає Олену і цілує).

Олена (відпихав його). Ох, як гидко мені!.. Де пляшка?.. (Ухопивши пляшку, п'є нахильці). А я буду пить побогато. (Зареготала, мов несамовита, і падав додолу).

ЗАВІСА

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ОДМІНА ПЕРША

Рублена криниця на роздоріжжі, вглибині поле і узлісся

Ява I

Два чоловіки вертаються з поля з косами

1 чоловік. Не піду я завтра на сходку, хай їй враг. Якого я там дідька не бачив? Я краще одпочину! За шість день так намахаєшся косою, що й не знаєш: чи кістки там у тебе всередині, чи болячки та пухирі.

2 чоловік. Ну, а як знову накинуть копійки: на земство, на волость, або на школу, або там ще на які витребеньки?..

1 чоловік. Нехай накидають—одну шкуру здеруть, а не дві!.. Та хіба не однаково, чи та копійка у кишені теліпатиметься, чи піде на обчество; папуші тютюну на неї не купиш, так на чортового батька вона мені?

2 чоловік. Чудний ти!.. Копійка та копійка, та вже і дві!

1 чоловік. Велика сума? Пару волів купиш?.. Сядемо та подождемо Гната! *(Сідають)*.

2 чоловік. З копійок, брате, вироста копитал!

1 чоловік. Брехня!

2 чоловік. Чи тобі казав Свирид Напханько, що ото як тягли його до посередника за побите

Бичкове просо, так посередник, каже, совітував обі-
брати глітая за старшину...

1 чоловік. Цебто Бичка?.. Він і сам уже себе
обібрав. Хто винен йому гроші, та не оддає, то
він без суда лізе в хату та й грабує!

2 чоловік. Забере худобу і одежину, та ще
почне улещати: „Не навіки я беру собі добро твоє:
одежду сховаю, а худобу у свій двір зажену, щоб
ти не пропив; а як роздобудеш грошей,—принеси,
і тоді забирай своє добро...“ А де ти їх у врага
роздобудеш? Покомизишся трохи, посперечаєшся,
та й знов до нього з поклоном. Та так і не згля-
нешся, як виросте така сума, що і діти і онуки
не відроблять... (Зітхнув). Має гроші, та ще й гра-
мотний чоловік—то сила й правда його... І де він
стільки грошей набрав? Я так думаю, що його і в
п'ять тисяч не вбереш.

1 чоловік. Може і не вбереш. Чув я, що нібито
він з двірських; із лакизів, у якогось полковника
служив: так той, як помер, а він хапнув у нього
гроші з шкатули та й затаїв. Скільки не допитували,
одним лицем: „Не брав,—каже,—хоч і під присягу!“
Огак продав бога та й запанував, та й обдира мир
хрещений!..

2 чоловік. Ох, обдира, та ще й здорово обдира.
Хто раз попався в його лещата, то вже годі пру-
чатись! Хоч його душа може й чортам запродана,
зате ж сам він усе наше село держить в кормизі.
Це ще гірш настало, як за кріпацтва.

1 чоловік. Може й гірш! Побачимо!

2 чоловік. То все ж таки панові вклонявся,
а тепер мусиш кланятись постолові!.. Тепер отак
настало, що у кого гроші—той і пан.

1 чоловік. І жаба—риба, бо в воді живе... Дай

лишень тютюну на люльку, бо в мене й на подзвіння нема! (Набиває в люльку тютюну і запалює).

2 чоловік. А як він мене оплутав, так навдивовижу! Заслаб позаторік мій хлопчина, Дмитро, я, знаєш, бідкаюсь, сюди-туди: за бабами, за шептунами... Коли це рип двері, ввіходить глитай—Йосип, поздоровкався зо мною, та мерщій до хлопця і ну біля нього шептати, та вичитувати, спльовувати, далі вийняв балцаночку з якоюсь мазею та й почав хворого жарувати. Що ж ти думаєш? Доки баба шептуха пришкандибала, він і одходив хлопця,—їйбогу правда... Та ото ж з того случаю і почав він до мене учащати і почав надавати мені грошей на відробіток, а я дякую та радію, що господь послав несподівану поміч... Подивився б ти на нього, як він, було, увійде в хату, то так дітвора і вкриє його, так і обліпить,—бо зараз: тому бубличка дасть, тому—грудочку сахару, а іншому і копійку... (Зітхнув). А як прийшлося відробляти, так я тоді тільки почухався у потилиці, вже мовчу, та тільки потерпаю... Поденному ціна карбованець, а йому роблю за полтинника, бо на позику він тобі прикидає процента та вигоду!.. О, розумієш? На тім тижні прийшов до нього та й кажу: „Дайте яку роботу, щоб вже я вам не винен був... Зосталось там за мною вісім карбованців...“ Що ж він? „Нема,—каже,—роботи, нехай на той рік відробиш“. Я йому і віддав би їх, коли б були залишні, та де ж, голубчику, залишні візьмеш? Уосени прийде саме до скруту, от тоді глитай і притириться в гості, ну й муситимеш накинути процент...

1 чоловік. Павук, одно слово—павук. Скрізь навкруги розкидав павутиння... І яка б мушка чи комашка поткнулась, зараз і заплутається.

2 чоловік. Я спершу не раз дивувався, що воно, думаю, за знак, що іноді придиба до нього за по-

зикою таке злиденне, таке обшарпане, у латках, та й відкіля придиба? Аж верстов за двадцять... І то я й зорю за ним, як бачу—вертається. Я й перейму його та запитаю: а що вхопив у обидві жмені?.. „Ось,—каже,—дав, спасибі йому,—і показує гроші...—Ще й обідом,—каже,—мене нагодував, і аж до ніг мені вклонявся, що здалеку прийшов до нього за позикою...“ А тепер вже я добре все зрозумів: він позиче отакому бідолазі три карбованці на вічне оддання, а той й почне славити: що ось який сердечний чоловік... Люди й кинуться до нього за тією позикою, як мухи до меду: і пани, і міщани, і з нашого братчика хазяїни, та дукарі, а йому цього тільки і треба,—тут він і розкида павутиння...

1 чоловік. А глянеш на нього збоку, так такого богобоязного з себе вдає, що й...

2 чоловік. І ловко як вдає!

1 чоловік. Живим, мовляв, на небо лізе.

2 чоловік. Він такий характерник... Я тобі скажу (*тихо говорить*), що він знається з тим, що в болоті сидить... Та де ж, голубчику, до всього він зна!..

1 чоловік. О, зна! Павук, одне слово: „Павук“. Скрізь розкидав своє павутиння.

2 чоловік. Він тобі і знахар, і ворожбит, і коновал... і все на світі! Піди до суду,—він там аблакатує, на сходці скаже слово, та ще як з ванголя додасть, так всі і замовкнуть, неначе їм роти позашпаровувало... Увійде у церкву—і там він старший навіть від попа: усім дякам порядок дає. І старшина у нього під п'ятою, і становий під пахвою... Я чув, як він казав старшині: „що воля,—каже,—простому чоловікові непотрібна, він,—каже,—не вміє нею користуватись. Клітка йому потрібна та ярмо. Коли ти,—каже,—бажаєш добра темному людові, то й держи його на уздечці, як коня!“

1 чоловік. А може воно справді так треба?

2 чоловік (заряча). Брехня! Як то можна?

1 чоловік (помовчав). Павук—одне слово: „Павук“.

2 чоловік. А як ловко те павутиння розкида так невидовижу: „я,—каже,—перший зарятую чоловіка, а не дождатиму, доки то він ще посміє до мене прийти та вклонитись, бо інший,—каже,—є такий гордий, що він охотніше помре з голоду, або удавиться, ніж попросить...—Та ще, кажучи, аж тричі перехрестився, та ще таким великим хрестом,—от їйбогу...—Як тільки,—каже,—почую, що такому гордому пригода трапилась, мерщій сам біжу до нього і благаю і вклоняюсь, щоб прийняв від мене поміч...“

1 чоловік. Мудра, мудра голова...

2 чоловік. „А як,—каже,—зарятую я його раз, то вже він удвоє повинен мене віддячити...“ І зараз додасть з ванголія: „Воздай,—каже,—десятирицею...“

1 чоловік. Цебто у ванголії так стоїть?

2 чоловік. Ёгеж!

1 чоловік. А хто його зна, чи стоїть воно там, чи ні?

2 чоловік. Звісно, ми сліпий народ—неграмотний.

1 чоловік. І я йому винен три двадцять... Завтра віднесу,—хай йому враг, з його грішми... Вже вдруге мене не пійма: одно через те, що я горілки не вживаю, а друге...

2 чоловік. Йосип навчить пити. Он Мартин Хандоля спершу теж горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві,—розпився і звівся нінащо. Жінка з дітьми пішла у найми, а він був у шинкаря за попихача з десятої чарки... доки дуба не дав!.. Лікар, як полосував його, то казав, що то в Мартинові горілка зайнялася (ілянув убік).

Ява II

Ті ж і з чоловік

З чоловік. А ну, рушаймо додому...

2 чоловік (*віднявся*). Чого ж так довго барився?

3 чоловік. Та там докосював Бичкове просо.

2 чоловік. А ти багато йому винен.

3 чоловік (*махнув рукою*). І не питай. Дістанеться батьківщина і дітям і онукам...

1 чоловік. Ні, мене вже не впійма удруге. Одне через те... (*Пішли розмовляючи*)

Ява III

Гурт дівчат з граблями, клаунками і т. п., співаючи, проходять через кін з поля

Над моїми воротами
Чорна хмара стала,
А на мене молодую —
Поговір і слава.
А я тую чорну хмару
Рукавцем розмаю,
Перебула поговори,
Перебуду й славу.
Тече річка невеличка
З холодного краю,
Нема мого миленького,
Зва річки Дунаю.

Росло, росло та й пожовкло
Зеленев жито,
Ой, десь мого миленького
За Дунаєм вбито.
Тече річка невеличка,
Бережечки зпосе,
Молодая дівчинонька
За милим голосе.
Тече річка невеличка
Та й не висихає,
Не покине козак дівку,
Як вірно кохає.

Ява IV

Стеха

Стеха (*виходить, озираячись*). Тут, тут Андрія дождатиму... Він сюди мусив іти цим шляхом. Він скоро повинен іти. Вчора розказував якийсь проїжджий, що обминув Андрія по цей бік Миргорода. Чого ж він іде до нас? Мало ще горя накоїв, та ще

хоче у вічі посміятись?.. Так не діждеш же!.. Тут тебе, іроде, дождатиму!.. Не допущу до Олени, ні!.. Своїми старими руками видеру тобі очі з лоба!.. Ізгризу руки твої, тіло ізшматую!..

Ява V

Виходять дві молодіці з поля, у однієї трое дітей і за плечима колиска, у другої—одежа і граблі. Дівчинка год дев'яти волоче граблі

1 молодіця (до дівчинки). Знов волочиш граблі? Кажу тобі: візьми на плечі, бо зуб'я поламаєш!.. (До хлопця). Та не опинайся бо, Степане, іди швидше. Ондечки й хата наша... Он череда вже йде до ставу... Прийдемо додому, здою коровку, дам вам молочка...

2 молодіця (указує за лаштунків). Свахо, Галько! Та подождіть бо, чого ви так поспішаєте?

1 молодіця. Еге, добре вам, що у вас є кому за худобою доглянути, а мені ж то ще треба проти череди йти і овечат одбити з отари і каченят з ставу пригнати!..

2 молодіця (виходить). А чоловік що робитиме?

1 молодіця (репоче). Е, дайте покій з моїм слинявим... Йому б тільки до хати доплентатись, то зараз і заляже спати, мов ведмідь у берлозі, і вечеряти його не добудишся...

2 молодіця. А у мене чоловік за всіх піклується: я прийду додому, сяду на лаву, оттак руки згорну і за холодну воду не візьмусь.

1 молодіця (репоче). Кому яке щастя!

2 молодіця (усміхається). Нехай господарює, а я буду панувати! (Побачила Стеху). Дивіться, дивіться, свахо, ондечки хтось стоїть! А хто то?

1 молодиця. Та нехай їй лихо! Хіба не пізнаєте? (До дівчинки). Не дивись, Яринко, на неї, гріх!

2 молодиця (реюче). Перекупка, що торгує дочкою!.. Ач, яким гарним платком закуталась!

1 молодиця. Він їй дешево дістався!.. Ач, яка пихата! Зовсім би пані, та шкода—хвіст закаляний! (До дівчинки). Не дивись бо, кажу тобі, на неї, бо битиму!

2 молодиця. Хто б мене продав, якби я сама не схотіла? А так вже: яка мати, така й дочка.

1 молодиця. „Яке сім'ячко, таке й зіллячко!..“ (Глянула на село). Ондечки і коровка наша, як біжить до хати... Маню-маню-маню!.. Телось-телось!.. (Пішли).

Стеха (одна). „Яке сім'ячко, таке й зіллячко!..“ Кленіть, ганьте, паскудьте!.. Ох, люди, люди!.. У звіра лютого швидше з'явиться жаль, у гадини холодної більш знайдеться тепла у серці, ніж у вас! Невже я така велика грішниця? А все через кого? Через Андрія все це вчинилося!.. Проклятий, проклятий Андрію!.. Через тебе й Оленка загинути мусить. Ох, боженьку милий!.. Пошли мені зараз смерть раптову, тільки не попускай на глум людський та на знущання!.. Бо легше вмерти, ніж вік від сорому очі ховати!.. (Хоче кинутись в криницю). Гріх, і це тяжкий гріх!.. Ох, і жити нестерпучо і душу живу гріх занепастити. (Ридає).

Ява VI

За лаштунками гомін, регів, свист. Далі виходять

1 з парубків. А ну, затинай „Дуба“. Чи до танцюю я аж до села? (Починають пісню, один парубок приспівує).

Ой, дуб-дуба-дуба-дуба,
Ой, дівчино моя люба,
Набрехали на мене,
Що я ходив до тебе,
Черевички купував,
Хвиגי-миги дарував,
Стрічки прості і шовкові
І чоботи сап'янові,
Хустку гарну, квартиру,
І спідницю, й корсетину,
І намисто, і каблучку
На біленьку твою ручку...
Який батько, такий син —
Випосили з діжки сир;
До рябої кобили
На зальоти ходили!
Попід тином коло саду
Біжить дівка з винограду,
А за нею її мати
Біжить дочку переймати:

„Вернись,—кажу,—чи ти чуєш?
Куди ж ти так чимчикуєш?“
„На вулицю, моя мати,
З парубками жартувати!“
Танцювала, дріботіла,
Доки спати не схотіла,
Прокинулась та по хаті
Пішла знову танцювати,
І ногами вибивала,
І словами промовляла:
„Сюди-сюди, паруб'ята,
В мене хусточка квітчата,
І спідниця із китайки,
Хвартушина з коломайки!
По базару я ходила,
Черевички там купила...
Хлопці, хлопці, всі до мене,
Чорні брівоньки у мене“.
Ой, дуб-дуба-дуба-дуба...

і т. д. (Проходять)

Стеха (сама). Співайте, танцюйте, щоб живіт одурить. Бо дома злидні чекають. Повечеряйте хліба та води з хлібом, подякуйте господеві за його щедру милість до нас... І вийдуть на вулицю і знов заспівайте, і загуляйте, і злидні забудуться... Живучий люд, живуча молода сила: хліб та вода—от і вся їда. Завтра знов за тяжку працю, на гаряче сонце, на спеку спину гнути, ніженьки томити, рученьки мозолити, кривавим потом умиватись... Веселе життя. (Задумалась). Багато людей родяться і помирають у нужді та в злиднях, а й не нарікають на свою долю, тільки я грішниця не стерпіла забарної голодної смерті, тільки я лякалась убожества і задумала підвести на гріх рідну свою дитину... Дочка збожеволіла, а я мов неприкаяна тиняюсь, мов звір, визирую Андрія, щоб помститися на йому за мою Оленку... Проклятий Андрій, пекельна душа!.. Через тебе й я загинати мушу... О, боженьку милий, по-

карай же мене, покарай... (За лаштунками чути пісню. Стеха пізнала голос Андрія). Що? Я не помиляюсь? Це його, Андріїв, спів. Він співає, радіє, що отруту з собою Оленці несе. О, боже, дай же мені сили розшматувати ту гадину!..

Ява VII

Андрій (співає за лаштунками і вже наприкінці пісні виходить на кін)

Шука риба в морі
Гуляє доволі,
А удовин син хороший,
Та нема йому волі.
Тільки ж йому волі,
Що в чистому полі,
Осідлає кониченька
Та гуляє доволі!
Гуляє, гуляє,
Ніхто не спиняє,
Та тільки ж йому сивий
соколонько

Над головонькою криче.
Сивий соколоньку,
Ти високо літаєш,
Чи далеко мого сина
В ватазі видаєш?
Твій син на могилі
Коня попасав.
Та тільки ж йому сивий
соколонько

У головоньці ськає!..

Ява VIII

Стеха і Андрій

Андрій (зупиняється і знімає шапку). Слава тобі, милосердному, що довів мене благополучно до рідного села. А думав, що вже його і не побачу. (Придивляється). Щось стоїть. Невже Олена? Я писав їй, щоб сьогодні як раз сподівалась. Оленко... Ти?

Стеха. Ні, це я, мій любий зятю...

Андрій (зрадів). А, здрастуйте, пані матусю. А чому ж Оленка не вийшла? Може заслабла? (Хоче поцілувати її в руку).

Стеха (відпихав його). Геть, іроде!

Андрій. Паніматко, що це з вами? Кажіть, ка-
жіть, у вас ніби щось страшне на думці?

Стеха *(жахавшись)*. Це... це не Андрій!

Андрій. Бог з вами, паніматусю. Придивіться
на мене, хіба ж я так змарнів, що не пізнаєте?..
Та й як і не змарніти? Тяжка робота, аж заслаб
був, і таки за Оленкою дуже скучив; здається, що
якби мав силу, вітром би полетів. Я й не знаю,
що зо мною буде, як побачу свою вірную, свою
любую дружину?.. Ходім же, мамо, швидше до-
дому, серце поривається і як не вискочить з грудей.

Стеха. Туманом і вогнем zarazом мені мозок
заволокло.

Андрій. А що, дуже зраділа, Оленка, як про-
читала лист від мене? То я, мамо, сам листи писав,
мене там один панич, спасибі йому, навчив. Я тепер
можу усяку книжку прочитати, і всякий лік запи-
сати, і на щотах можу... Вже тепер мене ніхто не
одурить. Та що це з вами, паніматко?..

Стеха *(з криком)*. Одурено нас, одурено!.. Обмо-
рочено!.. Пропасі, всі пропасі! *(Біжить від Андрія)*.

Андрій. Що воно таке? Кого одурено, кого
обморочено? Хто пропасий? Побігла!.. Чи не тра-
пилось чого з Оленкою? *(Швидко пішов до села)*.

ЗАВІСА

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ОДМІНА ДРУГА

Хата Б и ч к а: велика кімната, ніби у панському будинку. Столи покриті дорогими скатерками. Дзиглики жовті і чорні, шафа. На одному столі кілька книжок в старих переплетах. На стіні портрет якогось воєнного

Ява I

Б и ч о к (*ходить по хаті*). Думаю - думаю, і ні над чим не зупинюсь... Ніколи мені ще не доводилось бути у такій пригоді, як тепер; не сьогодні-завтра повинен Андрій прибути... Треба б Олену якнебудь з моєї хати випровадити, а самому б на який час кудинебудь з села далі заїхати, поки все уляжеться та втихомириться... І як ти її випроведиш з хати, коли зовсім стерялася? Цілісінький день і ніч все щось балака або регоче, то почне голосити... Та так голосить, аж луна по хаті йде... А учора мене мало не задавила; як ухопила за горло: ледве руки їй розняв... Написав сьогодні до станового; прошу у нього совіту і поради... Чорт мені надав пустить її до себе: хай би собі сиділа у материній хаті, певніш би діло було... Увесь вік розумно робив діла, так кінці ховав, що й наймудріший не розплутав би, а під старість такого натворив, що вже й не знаю, як і викрутитись... Якщо становий не приїде, поїду сам до нього і там вже якимось він мене порадить... (*Ходить*). Отак уже третю ніч ходю, як вартовий, боюсь і прилягти, щоб часом сонному чого не по-

робила... Ну, наробив халепи; ускочив аж по самі-
сінькі вуха... Правду кажуть: що кого бог хоче по-
карати, то перш усього памороки одіб'є... І як це
сталось, що вона вперлася в мою хату, я й не зро-
зумію... (Підійшов до бокових дверей і заглядав). Лежить,
заплющила очі, може заснула? (Одійшов). Прохав
сусідніх молодиць, щоб прийшли до мене на ніч, і
гроші обіщав заплатити, коли ж усі жахаються від
неї. Либонь люди, а гірш звіряк. Сказать би, що
вже невчений я на цій погані... Скортіло на старість.
Мало ж бідкався, хоч би з своєю вінчаною жінкою,
доки вона не вкрала у мене двісті карбованців, та
не втекла... І голодом морив, і в льох запирав, і
посеред зими у ополонці купав, і бив, і нівечив, а
таки привів до того, що втекла... Тепер ще гірша
халепа... Ну, помороч, Йосипе, голову, розміркуй...
Ні, вже зарік дам, доки й віку мого, — не залиця-
тись до того проклятушого зілля, до гаспидських
молодиць. Придбав собі клопоту, та ще й за свої
гроші. Розір мені з нею. Зв'язався з дияволовою
дочкою, а тепер морочся, та ще й розхід такий піде,
що й сказати страшно. Може прийдеться ще й лікаря
наймати, за ліки платити. Краще б вже вмерла
швидше, все одно не вигоїться. О, господи, зовсім
голову загубив! Ох, грішен, грішен! Та куди це
стара поділась? Піду, чи не умовлю кого, щоб при-
йшов на ніч. Самому страшно з нею.

Ява II

Бичок і Олена

Олена (прожогом вибіває). Яку чудну іграшку вига-
дав Андрій: заховався, а ти його й шукай! Усі за-
куточки обходила — нема! Я спала, а Андрій піді-
йшов крадькома та й поцілував мене... А сам і за-

ховався... Ач, як гаряче поцілував, усе лице па-
шити!.. Знайду, знайду тебе та й пригорну до серця!..
Щільно, щільно обійму руками!.. Де ж це він?
(Побачила Бичка і кидається до нього). Андрій!..

Бичок (з ляком). Бог з тобою. Де ти тут Андрія
бачиш?

Олена. Він тут. Я зараз чула його голос. (Тихо
промовляє). Цить, мовчи!.. Ми його одуримо... Ходім,
ходім зо мною, я знаю, де сховатись...

Бичок. Опам'ятайся, від кого нам ховатись?..
Краще стала б навколішки, та помолилась богу.
Він оджене від тебе злого духа. Ти давно не мо-
лилась і через те тобі не знати що сниться...

Олена. Хіба я сплю?

Бичок. Кажу тобі: помолись богу, та й не буде
тобі нічого такого ввижатись.

Олена (дивиться довію). Чуєш, як щось у коміні
гуде. То відьми прилетіли за мною, кличуть з собою
на банкет. (Зрива з себе платок). Розпатлай мені во-
лося, давай швидше мітлу!.. Пора, пора летіти!..
А гроші дай сюди, я заховую так, щоб ніхто не
знайшов!.. З грішми добре жити, а без них краще
пропасти!.. (Шукає чогось по закутках).

Бичок (набик). Що мені з нею робити? Побіг би
когонебудь покликав, та страшно її покинути, щоб,
часом, ще хати не підпалила...

Олена (біжить до Бичка). Осьдечки, Андрієва
правда, ось у жмені держу... не дам тобі...

А вже тая правда
Та кривдою стала,
А вже тая чорнявая
Тужить перестала!..

Де мое дороге намисто? Де мої персні? До
Андрія поїду, наряжусь як пава, як краля, і в вічі
йому зарегочусь!.. (Показує рукою). Дивись, дивись,

як його коханка-полюбовниця на мене боязко дивиться... Чого ти так на мене визвірилась?.. Візьми його, голубко, собі, я тільки за тим і прийшла, щоб поглузувати та насміятись над вами обома!.. (Ховається за Бичка). Осьдечки мій чоловік!

Я за нього затулюсь, затулюсь,
Та й нікого не боюсь, не боюсь!

Прощайте, залишайтеся здоровенькі, та не згадуйте нас лихом! Ха-ха-ха!.. Йосипе, швидше додому, там дитина мала плаче, треба її нагодувати, а то мати нагодують її баговінням та глевким лободяником!.. Бач, бач, вже й подавилась дитина! Мамо, мамо, що ви робите? Дивіться, вже дитина поси-ніла!.. Знаєш що?.. Купи мені синього на спідницю!.. Синього-синього, такого, щоб аж очі у себе вбирало!

Бичок. Опам'ятайся, Оленко! Що мені в світі божому робити?..

Олена. Спать, спать... Лягай, милий, спати, а я цілісіньку нічку не спатиму, та плакатиму. Пам'ятаєш, Андрію, серце, як я тебе в дорогу виряжала? Пам'ятаєш, серденько, як я тобі, плачучи, приспівувала!.. Забула, як вона на голос?..

Та лягай спочить, мій миленький,
А я постіль постелю;
Треті півні заспівають,
То я тебе розбудю.

Забула голос!.. Пам'ятаєш? Бач, з журби за тобою усе позабувала. (Приспівує)

Та вставай, вставай, мій миленький,
Годі тобі спочивать,
А вже ж твої воронії коні
Та й посідлані стоять!..

Ох, пригорни ж мене, зогрій моє замерзле серце біля твого теплого серця!.. (Пришортається до Бичка)
Ох, як же мені любо, як мені тепло! (Одскакує).
Стривай, нагадала!.. Під перелазом, проти Бичкової хати є криниця!.. У тій криниці сидить жаба, зелена-зелена!.. То не жаба, не вір, то Йосип!.. Сте-
режись!.. Ох, не ходи туди!.. Чуєш, як вона скре-
гоче?.. Скинь, скинь її з мене!.. Впилася в тіло,
кров п'є!.. Стривай, я її вб'ю!.. (Вхопила палку і ки-
дається на Бичка).

Ява III

Ті ж, Андрій і деякі селяни

Бичок (з ляком). Андрій!

Андрій. Я!.. (Помовчав). Не сподівались гостя? Вибачайте, що трохи спізнився: довго шукав своєї хати, та ледве потрапив у вашу!.. Може знечев'я сполохав вас, то вже не гнівайтесь, Йосипе Степановичу!

Олена (з криком). Хто це?.. Хто це?.. Андрій! А де ж та розлучниця, отрута моя, твоя полюбов-
ниця?..

Андрій. Хто ти, молодице, ти мені щось не по-
знаку?.. Скидаєшся трохи на мою Олену, тільки щось дуже гарно зодягнена і простоволоса!.. Ні, це пані якась, а не моя Олена...

Олена (здавлює голову руками). Що, що таке? Мозок мій схне. У голові порожнє!.. Давить мене, стискає кліщами залізними!.. Сперло у грудях!.. (Дивиться пильно на Андрія).

Андрій. Чому ж, Йосипе Степановичу, не про-
сите мене сідати?.. А я більш двохсот верст пішки пройшов й дуже стомився!.. Поспішав до вас

на весілля!.. Кого ж це ви висватали?.. Спасибі вам, велике спасибі, і за вашу приязнь, і за щирі поради, і за вашу прихильність до моєї жінки!.. Велика вам дяка, чесний ви чоловік!.. Взяли мою жінку, розірвали моє серце, пошматували душу, соромом покрили мою голову!.. Одне тільки нечесно: не вітаєте мене і не дякуєте...

Бичок. Я твоєї жінки не держу, бери її хоч зараз!

Олена (*шепоче*). „Бери її хоч зараз!..“

Андрій. Як же це так?.. Натішилися, а тепер бери?

Бичок. Я її не силою взяв!..

Андрій. Сама б то на гріх пішла?

Бичок. Сама!..

Олена (*шепоче*). „Сама...“

Андрій. Не вірю.

Бичок (*помовчав*). Чого ж ти ще від мене хочеш?

Андрій. Поради. Радили ви багато разів, порадьте і востаннє, як мені тепер бути?.. Ви чоловік вчений, письменний!.. А де ж листи ті, що писав до Олени?

Олена (*шепоче*). „Листи писав до Олени...“ Андрій не писав... Андрій пише: „покохав я другу, кращу і багату“, пише: „ніколи не вернусь... Не сподівайсь мене бачити...“ Я й не сподіваюсь...

Андрій (*заскрипів зубами*). А?! Тепер я все зрозумів! (*До Бичка*). Пекельна душе, сатано!.. Вдовольняй же себе до кінця!.. Візьми ніж, удар мене ось куди!.. (*Розхристує сорочку*). Доконай моє тіло, душу мою ти вже убив!..

Олена (*сплеснула руками*). Андрій, мій Андрій!..

Андрій (*відпихав її*). Геть від мене!..

Олена падає мертва.

Ява IV

Ті ж і Стеха

Андрій. А ось і порадиця, рідна ненька!..
(До Стехи). Поможіть пані піднятись; бачте пані з місця не зворухнеться. Ач, як навчилася падати, наче й справді зомліла!

Стеха (припадає до Олени). Доню, доню моя.
(З ляком). Вона мертва!

Андрій. Мертва? Ні, то вона прикинулась мертвою... (Одпихає Стеху). Одійди стара, годі вже мене морочити!.. (Нахиляється до Олени). Померла!.. Померла!.. Ні, ні, неправда! Олено!.. Олено!.. Оленочко!.. Не лякай мене, я з пересердя одіпхнув тебе, з великого жалю зневажив тебе!.. Оленко, пробач, пробач мені!.. Промов хоч словечко!.. Одкрий оченята!.. Дивись, це я перед тобою, твій любий, твій коханий!.. Боже, боже!.. Закрились навіки оченьки, склепились рожеві вустоньки, замовкло серце... А хто ж мене тепер привітає, сиротину, хто дасть мені порадоньку, хто приголубить? Олено! Оленко!.. На кого ж ти мене покинула? (Припадає до неї, плаче, далі підняв голову і довго дивиться в лице її). Холодний, страшний, докірливий погляд!.. (Схопився). Люди добрі, мир хрещений! Дивітесь, дивітесь, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать; ті, що правдою торгують, честь людську топчуть ногами і бога купують!.. Дивітесь, у нього повна хата образів! Церква, а не хата! Він богу молиться по тричі в день, і все поклони б'є, і цілісіньку обідню вистоює навколішках... А ми—сліпий народ, якнебудь лоба перехрестимо, в церкву не вчащаємо, через те не вмієм так праведно побожному жити!.. (Підступає до Бичка). Порадь же ти, богопродавче, як мені з тобою порозумітись?..

Бичок (з ляком). Рятуйте, хто в бога вірує.

Андрій (ухопив Бичка за груди). Ти мене рятував увесь вік, я ж тобі віддячу!.. (Ненароком побачив у пастуха ніж на поясі, вихоплює ніж і б'є Бичка).

Бичок (падає). Ох, боже милосердний! (Помирає).

Андрій. Що, мітко? Рука не схибила? Тепер, люди добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте в залізо!.. Убийте!.. Я—мертвець...

Стеха (припадає йому до ніг). Ох, убий же, убий мене, мій синочку... мій зятеньку... Я більш усіх винна... Я дочку підвела на сором! Ох, убий же, убий мене!..

Андрій. Тебе убити? Рука не здійметься на таку грішницю, на таку гадину... Зоставайся на покров та на глум всьому мирові! Хай люди цураються та каються по тобі (Припадає до Олени). Горличко моя! Серденько моє! На кого ж ти мене покинула на цім холоднім, зрадливім світі?..

ЗАВІСА

РЕЖИСЕРСЬКІ ПРИМІТКИ

Марко Лукич Кропивницький один з видатних діячів українського дореволюційного театру. Його ім'я, як драматурга, заслужено можна поставити поряд імен М. Старицького та Ів. Тобілевича (Карпенка-Карого). Він був і прекрасним актором. Його акторське ім'я стоїть серед імен корифеїв українського театру—П. Саксаганського, М. Садовського, М. Заньковецької. Як Саксаганський та Садовський, Кропивницький був і режисером.

Український професійний театр народжувався в умовах жахливого утиску з боку царського бюрократичного апарату. На перешкоді діяльності українського театру були поставлені і цензура, і поліція, і високопоставлені царські сатрапи, як Дрентельн—київський генерал-губернатор, і менш помітні, але не менш дошкульні, представники місцевої влади.

Цей театр створювали окремі групи передової освіченої буржуазної інтелігенції, тієї інтелігенції, що була близька до народу, до українського села, бачила жахливі картини його побуту і ненавидила їх, чула тужні і веселі пісні, приказки, байки, в яких український народ виявляв свою радість і горе, але не могла накреслити історично вірний вихід для пригнобленого трудящого українського селянства.

У глухих закутках— у Бобринцях, Єлісаветграді (нині Кірово), Ніжині збирались аматори, що полюбили театр; звідси вийшли вони, об'єднавшись у першу

українську професійну трупу, в якій працювали майже всі майбутні корифеї української сцени—брати Тобілевичі: Панас Карпович Саксаганський, Микола Карпович Садовський та Іван Карпович Карпенко-Карий, Марко Лукич Кропивницький, Марія Костянтинівна Заньковецька і багато інших акторів, діячів української сцени.

Український театр розвивався, не зважаючи ні на жандармську заборону 1863 р. міністром освіти Валуєвим книг для народу „на малороссийском наречии“, яку цей „фельдфебель від освіти“ підкріпив солдатським аргументом—„никакого особенного малороссийского языка не было, нет и не может быть“,—ні на наказ 1876 р., яким царський уряд придушив усе, що носило назву українського,—всі прояви культури українського народу.

Не припинили життя українського театру і ті репресії, які прийшли слідом за дозволом на українські вистави у 1882 р. (Після дозволу 1882 р. створилася перша українська трупа; у ній працювали Кропивницький, як актор і режисер, Садовський, Заньковецька, згодом Саксаганський та ін.).

Борючись проти цих репресій царського уряду, діячі українського театру виявили широкі здібності в усіх галузях театрального мистецтва. Вони створювали для свого театру репертуар (Старицький, Кропивницький та Карпенко-Карий), вони були режисерами й акторами, а траплялось, були і декораторами та композиторами (Кропивницький) свого театру.

Саме цими якостями театрального діяча природа щиро обдарувала М. Л. Кропивницького. Плодовитий драматург, вдумливий режисер і педагог, талановитий актор, організатор трупи, зрештою, композитор—Кропивницький віддав свій хист і сили театрові. Часто відриваючись від театру, він ніколи

не міг його зовсім залишити і навіть помер у до-
розі, повертаючись додому з гастролей. Усім своїм
життям і діяльністю М. Л. Кропивницький залишив
глибокий слід в історії українського дореволюцій-
ного театру.

Марко Лукич Кропивницький народився 21 квітня
1841 року на Херсонщині, в селі Жеванівці, Єліса-
ветградського повіту, у дворянській збіднілій родині.
Освіту одержав у повітовій школі і за молодих
років був вільним слухачем київського універси-
тету. Довгий час Кропивницький працював на уря-
довій службі в Бобринцях, у канцелярії міської
управи. Згодом був управителем маєтку поміщиці
Рогацької, на Херсонщині. З малих літ Кропивни-
цький бере участь у виставах аматорського гуртка
у Бобринцях. Пізніше бере участь у гуртку амато-
рів—місцевих інтелігентів і ліберально настроєного
поміщика Тарнавського в Єлісаветграді.

З 1871 р. Марко Лукич почав працювати на
професійній сцені, граючи до 1881 р. в україн-
ських та російських мандрівних трупах, напр., у
Галичині 1875 р.— в театрі „Руської бесіди“ (трупа
Романовича), потім у різних трупах: Ашкаренка
та ін.

Після дозволу на українські вистави в 1882 р.
Марко Лукич організовує в Єлісаветі (нині Кірово)
першу велику українську трупу, до складу якої
спершу ввійшли: Заньковецька, Садовський, Мар-
кова, Вірина, Жаркова, згодом приєдналися Сакса-
ганський, Старицький, Карпенко-Карий, Затиркевич-
Карпинська та ін.

З 1882 р. Кропивницький зв'язує своє життя
з життям українського театру то очолюючи трупу,
то працюючи тільки як режисер, але постійно
беручи участь, як актор і драматург.

Кропивницький, як і всі драматурги, що були зв'язані з театром, як і всі драматурги, що їм доводилося створювати свій репертуар (Лопе-де-Вега, Гольдоні, Островський), писав багато, багато інсценізував, запозичав сюжети, писав й оригінальні п'єси, переважно присвячуючи їх життю, побутові, звичаям українського села, які він добре знав.

Написав Кропивницький біля сорока п'єс. Не всі вони однакові художньою цінністю, оригінальністю задуму.

Готуючись до постанови п'єси М. Л. Кропивницького „Глитай або ж павук“, ми можемо не заглиблюватись у розгляд таких переробок, як „Вій“ — фантастична комедія за повістю Гоголя, „Енеїда“ — за Котляревським, комедії „Хоч з мосту та в воду головою“, яка є досить удалим перелицюванням комедії Мольєра „Жорж Данден“ та багатьма іншими; нас цікавлять саме ті п'єси, які присвятив Кропивницький сільській тематиці.

Кропивницький жив за тих часів, коли українське село, нарівні з усім селянством колишньої царської Росії, переживало наслідки „великої реформи“ 1861 р., наслідки маніфесту Олександра „визволителя“, яким цей „милостивий“ монарх звільнив селянство від землі.

В. І. Ленін писав: „...з якою некорисливістю наші благородні дворяни обдерли їх дочиста: змусили викупати їх власну землю, змусили платити за неї втридорога проти справжньої ціни, награвували собі селянської землі у вигляді всіляких відрізків, пообмінювали свої пісочки, ярки та пустирі на гарні селянські землі...“ (т. IV, стор. 91, Партиздат ЦК ВКП(б)).

Після цього ще одвертіша стала експлуатація на селі. Селянство швидко почало бідніти, спро-

дувати рештки землі, худобу і поповнювати ряди наймитів на поміщицьких полях та ряди робітників міста.

З другого боку, зростала і сільська буржуазія—куркуль, який усіма засобами нагромаджував своє господарство, свої капітали, швидко пускаючи їх в оборот, скуповуючи землю, займаючись лихварством.

Підтримуючи темноту, забсбони, дикі звичаї, насаджуючи шинки, царський уряд створював усі умови для найжорстокішої експлуатації селянства. „... хіба не завдяки передсудам темних мас селянства тримається нечувано-безсоромна експлуатація селян поміщиками в нашому селі?“ (т. IV, стор. 92, Партиздат ЦК ВКП(б),— викриває В. І. Ленін у згаданій вище статті причини, свідомо підтримуваних царизмом на селі темноти і диких звичаїв.

З цієї темноти користувались і поміщики, і куркулі, і шинкарі, і писарі, і настановлені громадою старшини. „Танцюй, враже, як пан каже“—і безправне темне селянство мовчки тягло тягар визиску, податків, утисків. Голосили матері над останньою корівкою, проданою за податки, заливали горе горілкою чоловіки, пропиваючи останні гроші, лунала тужна пісня...

У ряді своїх побутово-етнографічних драм і комедій Кропивницький показує саме важкий стан українського селянства. У драмі „Перед волею“, присвяченій історії кохання дочки поміщика до кріпака-скрипаля, проходить другим планом тема про жорстокі знущання з кріпаків та вставлено розмови ліберально-настроєної буржуазної молоді про катування поміщиками своїх селян: „Будь прокляте і село, коли в ньому таке звірство коїться“,— каже студент—один із гостей поміщика.

Інші драми, як „Супротивні течії“, „Конон Блискавиченко“, „Мамашо“, „Зайдиголова“, „Дай серцю волю“ та інші, присвячено вже післяреформному селу і в них Кропивницький показує те село, яке він близько бачив і знав.

Спостерігаючи процеси зuboжіння села, експлуатацію наймитів, сваволю багатіїв та темноту села, Кропивницький шукав виходу з цього стану села. У ряді п'єс він намагався пропагувати свою програму полегшення стану села.

Яка ж то програма? На це питання дають нам відповідь позитивні герої його драм „Супротивні течії“, „Конон Блискавиченко“. І Надежда і Конон—проти неписьменності, проти темноти, проти передсудів, проти сваволі старшин, писарів тощо. Надежда висуває думку про навчання грамоти, про те, що „годилося б усіх селян перевчити молитись по книжці“. Вона хоче вчити дітей і селян грамоти, організувати школу. Школу, до речі, відкриває ліберальна дочка поміщика—Ольга „на свій кошт“ і вдячний наймит Логвин цілує панні Ользі за це руки. Трохи ширша програма у Конона. Він навчився в місті ремесства та грамоти і повертається на село, щоб навчити селянство бути незалежним від міста, заснувати артіль, навчити артільщиків ремесства, щоб своїми засобами боротись проти злиднів. Отже, ми бачимо, що громадсько-політичні погляди Кропивницького, висловлені позитивними героями згаданих п'єс, не виходили за межі просвітянсько-ліберальних ідей. Ті п'єси, де Кропивницький проводив ці погляди і думки, вийшли сухими, надуманими, образи цих п'єс ходульні і не життєві.

Але поряд п'єс скороспілих, надуманих і тенденційних, Кропивницький створив ряд драм і комедій, які дають нам право називати його класиком

української драматургії. „Дай серцю волю—заведе в неволю“, „Глитай або ж павук“, „Доки сонце зійде“, „Де зерно, там і полова“, „Дві сім'ї“, жарт „По ревізії“ та ін. сповнені симпатією до бідніших верств українського села. У цих п'єсах Кропивницький із спостережливістю глибокого реаліста показав найтипівші явища сучасного йому українського села.

У драмі „Дві сім'ї“, наприклад, поставлено прямо питання про вирішну умову життя селянина—про землю, про безправність селянства, про сваволю сільської адміністрації. Цього було досить, щоб царська цензура визнала, що „за її (п'єси) противморальним змістом і тенденційністю її не можна допустити ні до друку, ні до постанови на сцені“.

Цікаво навести мотив цензора до заборони цієї п'єси: „Сміливі відповіді (Романа) викликали в селян цілковите довір'я. „Ти не дурень,—звертається до Романа один селянин,— скажи, чи скоро нам приріжуть землі?“ Коли Роман ухиляється від відповіді, той самий селянин провадить далі: „Пани підкупили... Я знаю... все знаю... два генерали везуть від царя гроші, а пани їх затримують“. Про багато питань, подібних до цього, трактується в цій п'єсі, але цензор вважає за достатнє обмежитися цитатою, щоб визнати її неспроможність у цензурному відношенні.

Цілком очевидно, що саме ці „безглузді питання“ про землю, безправ'я були болючими для українського села, і заслуга Кропивницького в тому, що він не пройшов повз них мовчки. Його п'єси, не зважаючи на деяку ідеалізацію героїв, мелодраматичність дії та схематичність образів, реалістично показують картини сільського побуту, залежність села від глитая („Глитай або ж павук“), розбеще-

ність куркуля і розклад куркульської родини („Дві сім'ї“).

І скрізь Кропивницький з симпатією ставиться до наймита. Скрізь відчувається його любов до української пісні, танку, обрядів, приказок, якими він майстерно сповнив свої реалістичні драми. Піснею підкреслює він настрій героїв, мудрістю народної приказки він часто користується, щоб влучно характеризувати стан бідніших, заможність куркуля: „що в кого свербить, він те й чуха“ або „не потіє, не хворіє, карбованці ліче та всім дулі тиче“.

Поставникові п'єси „Глитай або ж павук“ слід порадити, готуючись до постанови, ознайомитись саме з цими п'єсами, якими Кропивницький прокладав шляхи до реалістичної української драми.

„Глитай або ж павук“ займає почесне місце серед реалістичних драм Кропивницького.

Переходячи від попередніх зауважень, які визначають роль М. Л. Кропивницького в створенні зразків реалістичної драми та значення його в розвитку дореволюційного українського театру, до режисерських приміток по п'єсі „Глитай або ж павук“, ми хочемо визначити основні завдання цих приміток.

Не позбавляючи режисера самостійності задуму, ми хочемо, поперше: допомогти режисерові відчути п'єсу в її конкретній історичній обстановці, визначити її тему та ідею, попередити про творчі небезпеки, приховані в недоліках драматургічного матеріалу; допомогти в образах п'єси знайти типові явища доби, за якої писав Кропивницький і, по-друге, дати методичні поради щодо режисерської роботи над текстом п'єси та її сценічного втілення.

У драмі „Глитай або ж павук“ Кропивницький показує одне з найогидніших і найтиповіших явищ у дореволюційному селі—лихварство. Як ми вже

згадували, після звільнення селянства від землі процес класового розшарування на селі пішов двома напрямками: незаможне селянство поповнювало ряди наймитів, частина ж заможнішого селянства перетворювалась на хазяїв з капіталізованим господарством.

Ленін так характеризує цей процес: „...утворення контингенту сільських наймитів, а ще більше поденників, є неодмінна умова існування заможного селянства. Вільні гроші, одержувані у вигляді чистого прибутку цим селянством, обертаються або на торговельні і лихварські операції, так непомірно розвинені в нашому селі, або—при сприятливих умовах—вкладаються в купівлю землі, поліпшення господарства і т. п.“ (т. III, стор. 115, Партвидав ЦК КП(б)У. 1936).

Даючи позику, лихвар підкорював собі значну частину села, перетворювався на фактичного владаря майна і дешевої робочої сили в селі. Владою грошей такий глитай перетягав на свій бік сільську адміністрацію—старшину, писаря тощо, і кожний вчинок, кожне бажання його перетворювалось на закон.

Конкретизуючи тему драми „Глитай або ж павук“, ми могли б, коли поверхово підійшли до п'єси, визначити, як кохання глитає до бідної сільської жінки. У дореволюційному українському театрі часто звертали увагу саме на цей мотив п'єси, що справді займає провідне місце у будові драми. Трапляється й тепер, що по невеликих професійних театрах і самодіяльних гуртках приділяють темі кохання глитає забагато уваги. Хоч твір і присвячено переважно цій темі, але Кропивницький змалював у ньому найтиповіші риси глитає, яскраві картини закабалення трудящих селян глитаєм.

Отже, темою драми, обраної нами до постанови, ми повинні визначити—панування глитаю у дореволюційному селі. Ідейна-художня цінність драми в показі різноманітних засобів збагачення та впливу глитаю, в показі знедоленого українського дореволюційного села, безправного, темного, пригнобленого податками, визискуваного глитаями села з шинком і церквою.

Дія п'єси розвивається двома напрямками: перший—найбільш наголошений, це—кохання Бичка до дружини Андрія—Олени і другий—доля заможного селянина Мартина Хандолі, що потрапив у пута глитаю Бичка, перевівся на п'яницю і помер у шинку. Перша лінія наголошена Кропивницьким надмірно, друга проходить, як побічна, допоміжна. Але для того, щоб п'єса звучала реалістично, треба художніми засобами наголосити саме другу лінію, яка доповнює образ Бичка життєвими типовими рисами.

Режисера, який приступає до роботи над драмою „Глитаю або ж павук“, треба попередити про недоліки п'єси, які ставали багатьом театральним колективам на перешкоді до створення реалістичного спектаклю.

Кропивницький, пишучи цю драму, використав один з найтеатральніших жанрів—мелодраму, цебто такий вид драматичного твору, в якому автор ставить собі за завдання розчулити глядача переживаннями, муками і горем своїх позитивних героїв і викликати в глядачеві огиду до недобрих, злих дієвих осіб, що чинять лихо добрим героям; тому позитивні герої багато говорять, виливаючи свої почуття у довжелезних монологів, а „зłodії“ роблять найогидніші вчинки. І тоді актори, що грають позитивних героїв, плачучи, обливаючись сльозами, виголошують свої монологи, а ті, що виконують

ролі негативних персонажів, ходять хижими звірами по сцені, розшифровуючи свою суть з першого ж виходу на сцену.

І драмі „Глитай або ж павук“, поряд усіх позитивних художніх якостей, властиві такі недоліки мелодрами, як схематизм (перевага однієї риси характеру) образів, переобтяженість монологами, надмірна почуттєвість героїв, розрахована на розчулення глядача.

Отже, режисерові треба звернути особливу увагу на дотримання реалістичного звучання образів, виявлення різноманітних якостей характеру, які показали б образ із різних боків, у різних проявах. Режисер повинен застерегти акторів від одноманітності в слові, надмірної сльозливості, припускаючи повне драматичне звучання після психологічної підготовки, лише тоді ці епізоди зазвучать переконливо.

Розглянувши п'єсу в конкретних історичних обставинах, визначивши тему та ідею, основні сюжетні лінії, зваживши на особливості п'єси—її жанр, художні особливості і недоліки, режисер може перейти до характеристики дієвих осіб.

Якщо до цього ми намагались допомогти режисерові, подаючи допоміжні відомості, потрібні для розуміння п'єси, то на наступному етапі роботи режисер, як і актори (учасники самодіяльного колективу), мусять виявити самостійну творчість. Тепер наше завдання подати методичні поради, підкріпивши їх прикладами з п'єси.

Для того, щоб скласти творчу характеристику образу, треба досконально вивчити п'єсу. Образ у п'єсі характеризують висловлення автора про образ і, особливо, вчинки самої дієвої особи; всі ці матеріали про образ розсіпані по всій п'єсі і з них

складаються риси образу — його походження, вік, біографія до початку п'єси, бажання і вчинки його, поступово розгорнуті в п'єсі, тощо.

Отже, вивчаючи п'єсу з метою створення характеристики кожного образу, ми повинні:

1. Визначити соціальне оточення й суть даної дієвої особи та оточення, в якому образ зростає.

2. Зважити на всі висловлювання про образ, на характеристики, які дають йому інші дієві особи.

3. Зібрати всі висловлення образу про себе і порівняти їх з його вчинками.

Додавши до цього вивчення історичних матеріалів, критичних статей, рецензій тощо, можна підсумувати всі відомості про образ у характеристиці.

Спробуємо дати для прикладу характеристику Бичка.

Бичок, Йосип Степанович, багатий чоловік — 60 літ, такі відомості дає нам автор на першій сторінці. Багатство своє почав Бичок накопичувати коли: „із лакизів, у якогось полковника служив: так той, як помер, а він і хапнув у нього гроші з шкатули та й за-таїв“ (дія IV). Здобувши гроші, Бичок почав їх позичати хитро, здираючи проценти, удаючи щирого чоловіка, що радий допомогти людям в біді. З ласкавою посмішкою з'являвся він скрізь, де тільки міг комусь позичити гроші; як ласку, брали селяни позику, обіцяючи відробити, але мало кому це щастило: росли проценти, задурно брав Бичок робочу силу, все більше багатіючи, підкоряючи собі своє й околиці села. Висмоктуючи все з бідного і заможного, він дедалі розпалював у собі жадобу до грошей, вдаючись і до злочинних засобів збагачення. Для цього йому потрібна була підтримка від влади; і Бичок її мав: „і старшина у нього під п'ятою, і становий під пахвою“, — каже про нього другий селянин у IV дії.

Вишукуючи засоби позбутись Андрія, Бичок наклепом збирається його вижити з села. „У мене весною коняку вкрадено; скажу, що Андрій вкрав, а свідки знайдуться. Я їх цілий десяток купую... і суддя свій чоловік, я йому не малу суму дав у позику... становий—кум мені...“ (дія I).

Але не тільки грошима діє Бичок; він створює свій авторитет, удаючи освічену людину, знавця евангелія. Лагідність, релігійність і доброзичливість стали машкарою, яка прикриває звірячу жадобу накопичення і влади. Його вчинки по п'єсі якнайкраще ілюструють ці риси його характеру. Ласкава розмова з Мартином Хандолею і безсоромна спілка з шинкарем та сільськими п'яницями для оволодіння його господарством та землею у першій же дії вичерпливо характеризують Бичка, як павука, що хитро плете свої пута, терпляче чекає на жертву, без жалю висмоктує її і кидає, як тільки вона стає непотрібною.

Кохання Бичка до Олени—це стареча пристрасть до молоді, вродливої жінки. Вдовольнивши свою пристрасть, він вигнав би Олену або знущався б так, як знущався із своєї першої жінки — „голодом її морив, і в льох запирав, і посеред зими в ополонці купав, і бив...“ (Бичок—дія IV, друга одміна). Щоб заволодіти Оленою, Бичок використовує бідуння її родини, затримує листи Андрія і, зрештою, пише сам листа, ніби від Андрія, в якому той буцім то відцурався Олени.

У характері Бичка, автор наголосив усі найогидніші якості глитає і в цьому для виконавця ролі найбільша небезпека. Наголошуючи у виконанні все негативне, огидне і бридке, можна зробити цей образ неймовірним, нежиттєвим. Одверто діючи, Бичок викликав би у селян одразу недовір'я і одверту

ненависть. Тому виконавцеві треба зрозуміти всю складну трактовку зовнішньої поведінки цього глителя—смиреного, добродійного, ласкавого і благочестивого. Його мова правдива, його погляди щирі і саме тим страшний Бичок, що його важко розпізнати.

Пам'ятаючи про це, виконавець застереже себе від традиційного, в гіршому розумінні, трактування Бичка, як мелодраматичного „лиходія“.

Розглянемо для прикладу ще й образ матері Олени.

Стеха — жінка в літах. Їй 46—48 років. Колись вродливу дивчину, її спокусив поміщик і, натішившись, кинув з малою донькою Оленою. Побачивши на мить багатство, втіху, вона ще гірше переживала своє бідкування з донькою, рано змарніла у злиднях. Не розуміючи, що робить, пішла Стеха у пута глителя і дедалі то більше заходила в борги. Жахаючись виселення з хати за борги та податки, Стеха погоджується допомагати залицянням Бичка. Вона відчуває який кінець чекає дочку та вона безсила її врятувати. І вона безпорадно споглядає, як її власна доля спіткала єдину дочку.

За п'єсою, Стеха майже весь час плаче, клене долю. Вона самотня, від неї відсахнулися люди: відколи Стеха стала покриткою пана — вона і лишилася самотня. За довге життя навчилася вона мовчки терпіти і не показувати своє горе людям.

Цієї риси Стешиного характеру не розуміють багато виконавців її важкої, відповідальної ролі, і Стеха плаче часто навіть тоді, коли цього нема в тексті автора. Отже, треба застерегти виконавця ролі Стехи від можливої однобічної трактовки образу.

Вірне розкриття образів та їх взаємин є відповідальнішим етапом роботи режисера і до цієї роботи треба залучити весь колектив виконавців. Ми обмежились двома стислими характеристиками образів Бичка та Стехи.

За таким принципом треба опрацювати характеристики решти образів п'єси.

Дальший етап роботи режисера—це створення режисерського сценарія п'єси. Створюючи сценарій, режисер розбиває п'єсу на тематичні шматки, тобто уривки п'єси, об'єднані однією виразною темою; аналізуючи кожний такий тематичний шматок, режисер виявляє в ньому найважливіші для донесення ідеї п'єси місця.

Від правильного визначення завдання кожного тематичного шматка залежить правильне розкриття ідеї та образів п'єси. Таким чином, режисерський сценарій визначає ідейно-тематичний стрижень вистави.

Тільки тоді вистава буде просякнута єдиною думкою (ідеєю), коли режисер не користуватиметься „рецептами“ до постави, а самостійно усвідомить увесь матеріал п'єси, зробить свій режисерський сценарій, або, як кажуть, план вистави.

Тому ми не будемо подавати весь режисерський сценарій п'єси „Глитай або ж павук“, а розробимо для прикладу I дію цієї драми.

У першій дії ми можемо цілком вільно намітити такі тематичні шматки:

1. „Бери, куме, за воли 150 карбованців“.
(Від початку п'єси—до виходу Стехи в II яві).
2. „Глитаєва допомога“.
(До виходу Олени—IV ява).
3. „Глитаєве залицяння“.
(До VII яви).

4. „Пропив Мартин воли“.

(До слів Бичка: „Засіла мені Олена в голову, мов цвях“).

5. „Андрій від'їжджає на заробітки“.

(До кінця дії).

Розбивши першу дію на тематичні шматки, ми розгорнемо їх послідовно, відзначаючи в кожному з них найістотніші моменти з погляду ідеї всієї п'єси.

1. „Бери, куме, за воли 150 крб.“

Цей шматок містить в собі експозиційний матеріал, цебто глядач дізнається про взаємини Бичка і Мартина та думки людей про Бичка. Основні моменти такі:

а) Бичок підкреслює свою доброзичливість до людей.

б) Бичок—у спілці з шинкарем, і про це догадується Мартин.

в) Щоб Мартин швидше пропив гроші, Бичок підсилає в шинок п'яниць.

2. „Глитаєва допомога“. В цьому сценічному шматкові глядач дізнається про кохання Бичка до Олени. Основні дійові моменти:

а) Бичок намагається схилити Стеху на свій бік.

б) Не переконавши Стехи, він все ж дає їй допомогу. Тим самим, поперше, робить її залежною від себе і, подруге, припиняє лихі розмови про нього, які вела Стеха на селі.

3. „Глитаєве залицяння“. Тут Бичок, залицяючись до Олени, натякає, яке, мовляв, важке у неї життя— „ай-ай-ай, а рученята які стали чорні!“

4. „Пропив Мартин воли“.

а) Бичок злий, що Мартин перебив йому залицяння.

б) Бичок потурає вигадкам Мартина,— аби воли стали його.

в) За гроші—і шинкар делікатний.

5. „Андрій від'їжджає на роботу“. Цей шматок надзвичайно важливий для вистави: в ньому зав'язується драматична дія п'єси, складаються ті обставини, які ведуть до загибелі героїв драми.

а) Бичок вигадує злочинні засоби, щоб позбутись Андрія.

б) Випадок допомагає його намірам: Андрія умовляє міщанин працювати в нього управителем.

в) Бичок, всіма засобами дратуючи Андрія, вихваляючи його міщанинові, нагадуючи про позику, підбиває Андрія йти в найми.

г) Андрій погодився на пропозицію міщанина, щоб вибитися із злиднів.

д) Олена передчуває нещастя.

Так опрацювавши всю п'єсу, режисер має право починати роботу з акторами. Спочатку за столом, в читці, поглиблюється розуміння виконавцями образів та намічаються взаємини дієвих осіб. Перейшовши далі до роботи на сцені, до мізансцен, режисер мусить пам'ятати, що і в русі, і в мізансценах, і в інтонаціях треба продовжувати ту саму роботу; а саме—розкриття характерів дієвих осіб та їх взаємин.

Така принциповість застереже режисера від зайвих мізансцен; зроблені ж мізансцени будуть виразні і логічно виправдані. Такі основні етапи роботи режисера над п'єсою.

Нам залишається дати поради про оформлення, костюми, музичне оформлення.

Оформлення п'єси повинно створити умови для показу картини життя українського дореволюційного села.

Треба підкреслити різницю між хатою Олени—бідною, убогою, малою, але чистою, і хатою Бичка—

просторою, уставленою меблями, серед яких може бути і щось міське—шафа, буфет або диван. Одна стіна заставлена образами, на другій можуть бути лубочні картини, олеографії з життя святих, тощо.

Принцип оформлення залежить від матеріальних можливостей того колективу, що має виставляти п'єсу. Але можна обмежитись і найнеобхіднішим. Так, наприклад, у I дії потрібні на сцені дві хати, одна під залізним дахом, вікна з віконницями—Бичкова, друга, звичайна, з написом „роспивочно на вынос“—шинок, два тини, на третьому плані—дерева. Так само і в IV дії враження вулиці можна створити криницею, двома тинами і деревом.

Замість того, щоб будувати на сцені всю хату, можна зробити у II дії бідну піч, двері і віконце і цим створити враження хати.

При більших можливостях можна оформити п'єсу більш повно. Слід попередити, що малювати задник—картину села слід лише тоді, якщо є добрий художник, коли ж досвідченого художника нема,—мальований задник можна замінити просто блакитним, так званим, „повітрям“.

Костюми у п'єсі звичайні українські, селянські, лише заїжджий чоловік—міщанин, Бичок та шинкар одягнуті по-міському. Для міщанина добре було б мати кремовий чесучовий костюм з довгим піджаком, світлою пістрявою в горошок жилеткою, сорочку з галстуком, картуз з тої ж чесучі. Бичок може бути одягнений в темний піджак, смугасті темні штани, м'які хороші чоботи, жилет, на жилеті ланцюжок та брелки, українська сорочка, чорний картуз. Шинкар—звичайний легенький довгополий чорний піджак, такі ж штани, чоботи, біла розхристана сорочка.

Щодо українських народних костюмів поради можна було б і не давати, але багато самодіяльних гуртків і навіть великі професійні театри роблять одну й ту саму помилку, виставляючи п'єси українського старого класичного репертуару: всіх селян, особливо дівчат, одягають у святкові багаті костюми, прикрашають їх вінками, стрічками; такі селяни і на роботу ідуть у чудово вишиваних сорочках, стрічках, червоних чобітках тощо. Від цього треба режисера застерегти; треба завжди пам'ятати, що і костюм характеризує образ, і його треба добирати відповідно до стану і характеру героя.

Щодо музичного оформлення, то п'єса додаткової музики не потребує. Автор за текстом зазначив співи дієвих осіб; цим і треба керуватись. Якщо мелодії зазначених пісень невідомі режисерові, їх можна вільно замінити іншими відповідними народними піснями.

Хотілося б застерегти режисера від використання в цьому спектаклі музики, як ілюстрації до почуттів і переживань героїв. Така музика, розрахована на підсилення враження від переживань, може повести акторів по шляху перебільшення почуттів і призведе до мелодраматичного трактування п'єси.

Можна порадити режисерові використати народну пісню — хоровий спів, як музичний, цілком реалістичний фон, але не зловживаючи, зважаючи на ті місця, де текст не дає повних можливостей передати настрій.

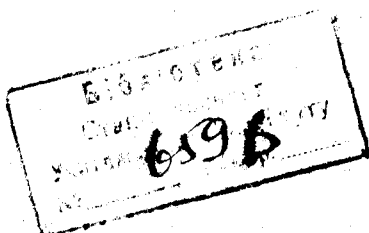
Наприклад, у I дії обидва монологи Олени можуть проходити на фоні журливої пісні. Але таке підкреслення настрою треба робити так, щоб пісня звучала далеко і тихо.

Радимо режисерові, працюючи над п'єсою „Гли-тай або ж павук“ прочитати такі твори Кропивни-

цького: „Дай серцю волю—заведе в неволю“, „Де зерно—там і полова“, „Дві сім'ї“, „По ревізії“.

Для розуміння історичної епохи та процесів капіталізації села рекомендуємо прочитати роботу Леніна „Розвиток капіталізму в Росії“, розділи I—V.

*

З М І С Т

	Стор.
М. Л. Кропивницький. „Глитай або ж навук“	7
Ю. Іваненко. Режисерські примітки	75

40,1